

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Издаван два пут сваког месеца у свескама од 3 и више табака. Цена је: за Србију 12 дина, а за Црну Гору, Бугарску, Босну, Херцеговину, Аустро-Угарску, Румунију и Турску 15 динара на годину.

ПРЕТПАТА СЕ ПЛАЋЕ

Управи
Кр. Срп. државне штампарије.
А РУКОПИСИ УРЕДНИШТРУ.

XII СВЕСКА

У Београду 30. Јуна 1886.

ГОДИНА VII

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА

Његово Величанство Краљ благоволео је, на предлог министра просвете и црквених послова, а по саслушању министарског савета, на основу § 71. о чиновницима грађанског реда, указом својим од 18. Јуна ове године решити:

Да се *Јосиф Пецић*, начелник просветног одељења министарства просвете и црквених послова, стави у стање покоја с пензијом, која му по годинама службе припада.

Његово Величанство Краљ благоволео је, на предлог министра просвете и црквених послова, указом својим од 18. Јуна ове год. поставити:

Стевана Д. Пошковића, министра на расположењу, за начелника друге класе просветног одељења министарства просвете и црквених послова.

Разрешења од дужности наставника основних школа

Актом министра просвете и црквених послова

Разрешени су:

у ВАЉЕВСКОМ ОКРУГУ:

г. *Милић Башкић*, привремени учитељ школе науке, 4. Јуна ове год. по молби.

У ЦРНОРЕЧКОМ ОКРУГУ:

г. *Милован Марушић*, учитељ III и IV разреда основне школе у Подгорцу, 14. Јуна ове године по молби.

РАСПИСИ

министра просвете и црквених послова

I

**Свима начелствима и управи вароши
Београда**

Правилима о превођењу ученика основних школа из млађих разреда у старије од 24 фебруара 1884 године, ПБр. 1943 прописано је, да школски надзорници, при прегледу школа, по свршеном испиту, преводе ученике, из разреда у разред. Но ја сам расписом од 1. Јуна ове год. ПБр. 4372 наредио, да се из важних разлога ове године не шаљу школски надзорници ради прегледања основних школа. Да би се ипак превели ученици основних школа из млађих разреда у старије, нашао сам се побуђен *за ову школску годину изузетно* издати следеће упуство за превођење ученика основних школа:

1. У свима основним школама држаће се годишњи испити у времену од 20. до 28. Јуна ове године.

2. Годишњим испитима у основним школама присуствоваће:

а. По селима и местима где нема више од два учитеља председник школског одбора с једним одборником или два члана одбора, које школски одбор изабере;

б. У местима где има више од два учитеља присуствоваће управитељ и још једна учитељица или учитељ, кога учитељско веће изабере. У местима где има више од 8 разреда, поред управитеља, изабраће учитељско веће још два или четири учитеља или учитељице да присуствују испитима, те тако да се испити на више места могу држати и у одређено време свршити, а опет да за сваки разред буде читав дан за испитивање. Осим тога у варошима присуствоваће испиту још и по два члана школског одбора, које одбор изабере.

3. Свуда ће на испиту испитивати раз-

редни учитељ. Његова је дужност да према свом познавању ученика и према општем успеху, који ученици покажу на годишњем испиту, преводе ученике из свога разреда у старији разред. Он ће поред имена ученика који прелазе забележити „прелази“, а за оне који не прелазе, но остају да понове разред, записати „понавља“. Ово ће извршити разредни учитељ по селима у присуству оба одборника, а по варошима у присуству управитеља, учитеља и одборника који су били на испиту.

4. У протоколу испод имена ђачких записаше учитељ колико је ђака било на испиту, колико их је прешло а колико је остало да понавља разред. Испод тога подписаће се најпре учитељ, па одборници, односно учитељи и одборници.

5. По селима одборници, а по варошима испиту присутни учитељи, одмах по свршеном испиту, пре него што се потпишу, имају право чинити примедбе разредном учитељу на превођење ђака. Ако нађу да је учитељ неспособне ђаке превео у старији разред или способне оставио да понове разред; они ће своје примедбе о томе саставити написмено и поднети их министарству просвете и црквених послова, именујући и ђаке код којих је разредни учитељ, по њиховом мишљењу, погрешно. На лицу места, и то у оделитој соби, а никако пред ученицима или гостима, могу само саветујући приметити разредном учитељу своје мишљење, али не могу утицати на његову оцену, за коју је само он одговоран.

6. У школама ули разредима где остане да понавља разред половина или више од пола уписаних ђака, дотични разредни учитељ дужан је да такав поступак оправда министарству просвете и црквених послова, и то одмах по свршеном испиту.

Од овога расписа нека се достави сваком учитељу и сваком школском одбору по један комад ради управљања.

ПБр. 4926.

13. Јуна 1886. у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
М. Јулијанцић

II

Старешинама свију средњих школа у Краљевини Србији

Да би отклонио злоупотребе, које су представљене у жалбама ђачких родитеља, министар просвете и црквених послова расписом својим од 7. Септембра 1881 године наредио је да наставници средњих школа не смеју *приватно* поучавати ђаке из школа у којима и сами служе као наставници.

Али од тога времена отпочеле су опет жалбе родитеља ђачких и противу таке наредбе, која им одузима могућност да и приватном поучком помогну својој деци, којој је и така помоћ у науци потребна, а настале су и жалбе наставника средњих школа што им се украђује један рад користан и по њих и по друге.

Испитавши ову појаву ја сам увидео да су због злоупотребе извесних наставника овде просто кажњени ученици, којима је у многим приликама помоћ потребна, и да због неколико несавесних другова овде трпе казну и добри и савесни наставници. Па желећи да дам израза своме уверењу да наставници наших средњих школа сваком годином узилазе на све виши ступањ савесног схватања и извршивања своје дужности, и да су све даље од ниске спекулативне жеље, која би их наводила на злоупотребу слободе у овоме погледу; узевши уз то у обзир и природну појаву, да има у свакој школи деце којој је потребно више тумачења или надзора у њиховом учењу, но што им то стоји на расположењу у самој школи, и да родитељи такве деце често сами траже својој

деци помоћи у настави, али да такве помоћи *изван Београда*, где ову потребу могу корисно да подмирују и ученици виших школа ни у једном месту у унутрашњости Србије не могу добити од других лица осим једино од наставника средњих школа, — одлучио сам ово :

1. Допуштено је наставницима и наставницама средњих школа, изузимајући мушке средње школе у Београду, да могу приватно поучавати у слободним часовима ученике и из оних школа у којима сами предају.

2. Но ако се покаже да је који наставник намерним кињењем свога ученика принудио да му буде и приватан ђак, или ако би се у опште у овоме послу показала несавесност, онда ће се ово казнити најстрожије.

3. Сваки наставник кад прими на приватно поучавање кога ђака, дужан је то одмах доставити до знања старешини школе.

4. На испиту неће ђака испитивати наставник из оних предмета из којих га је приватно учио, него ће га испитивати или старешина школе или други наставник, кога старешина одреди.

5. Старешина школе дужан је водити савестан надзор над оваким радом наставника и о свакој неправилности или несавесности извештавати министра просвете.

6. Да би казна одлучења од школе или исклучења с правом на полатање испита имала праву своју важност и дејство, ни један наставник не сме примити на приватно поучавање ђака из школе одлученог за време или исклученог с правом на полагање испита, докле год он опет по закону не постане редован ђак.

Саопштите ово наставницима и наставницама и сами се управљајте по овој наредби.

ПБр. 5043

18. Јуна 1886. у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
М. Јулијанцић

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК СССХVI

26. Маја 1886. год. у Београду

Били су: *потпредседник* Дим. Нешић; *редовни чланови*: Ј. Пецић, др. Н. Ј. Петровић, Свет. Вуловић, Љуб. Ковачевић, Ђ. Нозарац; *ванредни чланови*: Јевта Ђорђевић, Јов. Ђорђевић, Петар Живковић, др. В. Бакић, Бор. Тодоровић и Лаза Обрадовић.

Пословођа Мил. Марковић.

I

Прочитан је и примљен записник 315-ог састанка.

II

Прочитано је *писмо г. министра просвете и црквених послова* од 23 ов. м. ПБр. 4299 којим се извештава Главни Просветни Савет, да је г. Крета Јовановић учитељ грљински пуцао на начелника окр. прирочког и да је дат суду на суђење, пошто је и сам претходно пред влашћу своју кривицу признао — па се позива савет да каже своје мишљење о томе: може ли се овакав човек трпети и даље као наставник или не: одлучено: да се акти по овоме делу пошљу на размотрење и мишљење дисциплинарном одбору.

III

Прочитано је *писмо г. министра просвете и црквених послова* од 17 ов. м. ПБр. 4133 којим се шаље Главном Просветном Савету молба г. Војслава М. Стојковића, бив. учитеља умчарског, којом моли да се олет врати у учитељску службу, подносећи уз молбу и судску пресуду којом је расправљена и пресуђена његова кривица због које је био дат суду.

Г. министар просвете позива Савет да изводи по ново узети у размотрење и оцену ово

дело и на основу судске пресуде и молбе а у свези са осталим актима по овоме делу, казати му своје мишљење о томе: може ли се учинити по молби овоме бив. учитељу и да ли је он заиста на основу неистинитих достава и оптужаба лишен учитељства. Одлучено: да се цело дело са молбом и пресудом пошље на размотрење и мишљење дисциплинарном одбору.

IV

Прочитано је *писмо г. министра просвете и црквених послова* од 26 ов. м. ПБр. 4433, којим се позива Главни Просветни Савет да изводи из своје средине изабрати потпредседника савета на место г. Н. Дучића, који је престао бити члан Главног Просветног Савета.

Са 9 противу 3 гласа изабрат је за потпредседника Главног Просветног Савета г. *Ј. Пецић* начелик министарства просвете.

V

Прочитан је заједнички реферат гг. Тоше Андрејевића и Антонија Цимбрића учитеља музике и нотног певања о делу „Школа нотнога Певања“ од г. Јована Иванишевића. — Одлучене: да се дело овакво какво је не може примити, већ да се врати писцу натраг да га ако хоће и може прегради и поправи по примедбама гг. референата и да га за тим по ново на преглед и оцену поднесе. Референтима је одређен хонорар укупно и то свега шесет (60) динара.

С тим је састанак закључен.

КАРАКТЕРНЕ СЛИКЕ ИЗ ОПШТЕ ИСТОРИЈЕ

(по А. В. Грубе-у)

(Наставак)

4. Непобедима армада

1

Ка је Јелисавета дошла на енглески престо, запроси је Филип II у нади, да ће му

тима испасти за руком, да постане господар Енглеске. Но мудра краљица чувала се добро да не прими понуду, која је била против њене наклоности као и претиву воље њенога

народа. Ово отказивање није могао Филип, најдоноситији владар онога времена, опростити. Он је мрзио енглеску краљицу у толико жешће у колико је ова све жешће гонила католичку религију у својој земљи. Уз то се још десило и то, да је Јелисавета потпомагала устанак у Нидерландији и да је енглески морепловац Франц Драк учинио неку велику штету шпанским морепловцима. Тада се реши шпански краљ, да поведе један огроман рат противу протестанске краљице у нади, да ће освојењем Енглеске у једно исто време принети жртву и небу и своме властољубљу. С тога нареди да се тајно чине огромне припреме. У Шпанији и Португалији не беше ни једног пристаништа, у коме по заповести краљевој нису израђиване ратне лађе. Галије, фрегате и друге велике лађе оружане су и спремае са огромним сумама новаца или су чак нове грађене. Исто тако спремна је велика извезбана сувоземна војска под главном командом херцега Александра Пармеког, коју је флота имала превести.

Тако страшна припремања, као што су чињена у Шпанији и Нидерландији морала су на послетку постати јавна и свима владоцима и народима у Европи бити сумњива. Филип до душе заповеди да се растури глас, као да он само намерава, да опет задобије отпадничку Нидерландију. Али нико, а најмање мудра Јелисавета, не даде се тиме обманути. Она са највећом брзином учини спреме за одбрану. Сад се чинило да је то са свим друга женскиња, а не она сујетна, осветљива, и завидљива, која је била у њеним односима са Маријом Стуртовом. Сад је била пуна радљивости присебности и одлучности. Она одмах посла Франца Драка, који је обишао око света, да Шпанце узнемирава у њиховом спремању. Драк отплови са својом ескадром у Кадике, јер је близу истога била нагомилана огромна количина ратних потреба и хране. Шпанске ратне лађе, које су се ту налазиле, побегоше одмах и адмирал отпоче

рушење. За дан и две ноћи сто богато снабдених лађа било је од чести разрушено, а од чести су сагореле. Но он није био тиме задовољан, већ отплови па предгорје Вицент, освоји тамо више тврђавица, опустоши обалу и опет спали неки број лађа. По том се упути на Аворска острова, где освоји једну велику шпанску лађу, која се богато натоварена враћала из Источне Индије. Други одважни енглески морепловци, који су предузели разбојништва на свој сопствени ризик, допринели су Шпанцима знатне штете тако, да су они доста задоцнили са својим оружањем.

Међу тим Јелисавета није стајала скрпљених руку. Да би се пробудила воља за борбу и осећање освете у народу, штампани су и растурани списи, у којима су биле описане гнусности, које су Шпанци у Америци и Нидерландији починили, многе несреће, које су у Енглеској починили хтели, са осуђивањем на смрт јеретика и са справама за мучење, којима су читаве лађе биле натоварене. Кад је краљица своје протестантске поданике на тај начин раздражила противу Шпанаца, она је према католицима поступала врло благо и умерено. Тиме задоби она поверење свих становника у Енглеској тако, да су они били готови на све жртве, које би она од њих захтевала. Одмах јој понудише велике добровољне зајмове и свуда се оружаху. Око 20.000 људи било је распоређено по обалама да спрече прелазак непријатеља. Друга војска спремна је за одбрану главне вароши а главна војска износила је 42.000 људи. У толико више најискуснији људи бринули су се, јер су шпански војници у то време били најизвезбанији ратници у Европи, а борили су се под заповедништвом највичнијих војсковођа као што је Александар Пармски. Само Јелисавета била је веома куражна. Све заповести издала је са потпуном мирноћом, одушевљавала је народ, све сама надгледала и показивала да је рођена за владарку. Једнога дана по-

јави се она у логору. Јашући на једном благородном коњу, са маршалском палицом у руци, са оклопом од сјајног челика преко одела, у пратњи једног пажа, који је носио белим перјем окићен шлем, ишла је гологлава од чете до чете војника. Војници је поздравиле радосним узвицима. По том је држала одушевљен говор, војци која беше готова да се бори за краљицу па или да победи или да изгине.

2

Филипова намера беше, да одсудну битку држи на енглеском земљишту. На своме путу у Енглеску, требала је велика флота, да уништи све енглеске лађе, које су за отпор биле спрењене; за тим у друштву са нидерландским транспортним лађама да уплови у Темзу, које би сву шпанску војску у близини Лондона на суво избациле и да тако једним ударом реши судбину Енглеске. Велика флота, коју су улагивачи краљеви назвали *срећна*, *нешобедима*, па чак и *католичка*, састојало се из 138 огромних великих лађа. При том налазило се 60 великих лађа, које изгледаху као какве тврђаве, које по води пливају. Оне су биле тако јако саграђене, да их, као што се на скоро показало, ни највећа топовска ђулад нису могла провалити. Адмиралска лађа, која је носила морског адмирала *херцега Медину Сидонија* представљала је варош са једним тргоњом у средини. На њој је било осем херцега и његове пратње још 1200 војника. Једна лађа, која је међу свима највећа била имала је 300 веслара. Брод је возио 15.000 пешака и 6000 морских ратника осем матроза. Са послугом је било на лађи свега око 30.000 људи. Било је мало одличних и богатих породица, које нису имале на лађи синове, оцева или сроднике. Само број духовника и калуђера износио је готово око 700 глава, а као поглавица њихов био је велики инквизитор, који је смеао да буде председник суда над јеретницима протестанских обилаталаца Енглеске.

Топова је било око 2630 комада. Непобедима армада била је снабдевена са сваквреним потребама и храном. Тако страшно наоружана отплови ова флота 29 Маја 1588 године из Лисабона. По количини и тежини лађа океан није никад носио такву флоту. Један шпански историчар прича о томе, наравно претерујући, да на мору није имало довољно простора да све лађе стану.

Папа (Сикст V) бадио је анатему на енглеску краљицу, објавио њену краљевину за изгубљену и ошумоћено краља шпанског да ову пресуду изврши (да заузме Енглеску). Тако и благослов цркве није оскудевао овоме предузећу.

Међу тим Јелисавета је задобила на своју страну нидерландску државу, која се недавно беше ослободила од шпанског јарма. Она наоружа за своју савезницу знатну флоту. Обале Холандије и Селанда поселе су страже, а средства која су служила за сигурност пловидбе, као што су гас и куле светлиље, разрушена. Да би милост божју задобили, у Енглеској и Холандији постили су и молили се Богу, а цркве су биле пуне посетилаца.

Не само да су Филиповом предузећу чинила сметње усталачка и мудра предузећа Енглеца и Холандеза, него и у самој флоти Филиповој била је сметња. Лађама су управљали невешти морнари и тек што су лађе изашле из пристаништа *Коруна*, где је узела војску и остале потребе, а нападе је јака бура, те је флота јако оштећена.

Тек 20 Јула отплови армада опет и упути се право у Енглеску. Лагано у облику полумесеца, који је захватао простор од седам енглеских миља, уђе она у морски рукав, познати канал Ла Манш. Енглеска флота била је тиме јако изненађена. Шпанцима се сада појави острово *Виг* и ово беше место где су се имале отпечатити краљевске заповести и држати војни савет. Заповести су гласиле да шпански адмирал путује право у морезинуу Калеј, да се устави код Динкирке, да

се овде сједини са херцегом Пармским и да са уједињеном силом ударе на Енглеску. Многе шпанске војсковође представљале су Сидонији, како би много разумније било, да се одмах отпочне нападај на Енглеze. Али адмирал се не усуди да прекорачи краљевску заповест и отплови у Динкирку.

3

Енглези, који су из Плимута посматрали покрете непријатеља, јако су се зачудили, кад су видели како Шпанци све дубље у канал улазе. Енглески адмирал није се дуго размишљао, већ брзо отплови, да шпанске лађе узнемирава или уништи. Његове много мање, али за пливање угодније лађе околише сваку непријатељску ратну лађу, која се беше осамила. Са изванредном брзином, која је Шпанце задивила, били су они час са свим близу, час опет удаљени од армаде, која је врло много претрпела од овог гоњења и са великом муком стигла у Калеј.

Одавде посла шпански адмирал херцегу Пармском гласоношу, са хитном молбом, да му пошаље своје трупе, да би на суву могао борбу отпочети. Али и сам херцег налазио се у највећој незгоди. По што је са највећим напрезањем спремио своје лађе у нидерландским пристаништима, околила га је сједињена флота Холанда и Селанда, да се није могао помаћи. Велика шпанска флота није се могла приближити ни енглеским ни фландријским обалама, због плиткоће и спрудова, који су за велике лађе врло опасни били. Шпанци су морали непрестано мислити само на своју одбрану, јер од 30 Јула до 12 Августа није прошао ни један дан, а да их нису Енглези узнемирили. Од како су се Шпанци удалили од обале Плимута трајала је непреставо тако страшна канонада (ватра из топова), да су се острова и обале чак до Француске тресле. Високи кров великих шпанских лађа чинио је, да су топови изнад ниских енглеских лађа често пребацивали, док је сваки енглески метак погађао.

Да би избегао опасност, отплови шпански адмирал према Динкирки, с намером, да непријатељску флоту, која је била посела ово пристаниште, зароби, и ако га је ова битка скупо стала. Али тек што су непријатељи угледали армаду, а тишина са свим спречаваше покретања лађа. Ова тишина трајала је цео дан и дала је енглеском адмиралу времена, да се размисли о догађајима, који су имали наступити. После кратког размишљања сети се он, чиме ће моћи непријатеља забунити. Он заповеди, да се осам малих лађа, које нису биле у најбољем стању, напуне са запаљивим материјама, и да се, чим ветар почне дувати, помоћу две лађе терају право међу Шпанце. Дрски морецловци, који су овим лађама управљали, запалише оне лађе и хитро побегоше натраг. Ово се догодило једне мрачне ноћи и мрак је чинио, те су запаљене лађе изгледале још страшније. Шпанци су мислили, да су лађе напуњене барутом. Општи страх спопаде све. Свака ескадра, свака поједина лађа мислила је само на своје сопствено избављење и отплови даље, не бринући се ништа о другима. Многе нису имале времена да лађу откаче, већ су кидали кононце и лангере. Многе опет биле су ноћном тамнином спречене, да одмере одстојање већ су ударале једна о другу и квариле се. Друге опет уплашене гурањем, расуше се, ударише на стене или одоше међу непријатеље.

Кад је после ове за Шпанце судбоносне ноћи освануо дан, виделе су се њихове лађе растурене на све стране, где се боре са ветром и таласима. Овај тренутак забуне употреби енглески адмирал, да заједнички са Холандезима нападне непријатеља. Он отпоче борбу, која је трајала од 6 сахати из јутра до шест сахати у вече. Премда су се поједине лађе Шпанаца бориле са највећом храброшћу, ипак су сву добит имали Енглези, јер њихове лађе имале су брже и окретније морнаре који су познавали море и обале. Шпан-

ци су губили једну по једну лађу. Херцег Сидонија даде знак за бегство. Али тада је дувао јак јужни ветар, који је спречавао пловидбу кроз мореузину канала. Тако су Шпанци били принуђени, да око Шкотске и северних острова беже у своју отаџбину.

Енглези су гонили непријатеље, али по што је бура бивала све снажнија, заповеди адмирал да се лађе склоне у пристаниште, задовољан задобивеним лаворикама. Шпанске лађе натера бура на широко море. Многе су ударајући једна о другу, подупале се и потонуле. Друге опет отеране су без картарке на обале Норвешке, где су населе и хиљадама људи прогутали су таласи. Неке су опет натеране у канал и пале су у руке Енглезима и Холандезима. Тако дакле у шпанска пристаништа вратише се само развалине *непобедиме, срећне армаде*. Но и овде су их непријатељи напали и спалили им две огромне лађе.

Многи најодличнији племићи, који су на овом походу били пали су као жртва опште несреће од чести на мору а од чести при повратку. Навикнути на удобност и уживање нису могли одолети свима тегобама, које су морали претрпети. Готово није било ни једне породице у Шпанији, која није имала да жали брата, оца, сина, супруга или сродника. Ожалошћених на двору Филипа II било је тако много, да се овај монарх нашао побуђен, да забрани жаљење, како се неби непрестано опомињао на губитке, које је претрпео.

Кад је херцег Сидонија изишао пред краља, паде он на колена, јер се с правом бојао за свој живот. Но Филип и против воље рече са свим мирно: „Устаните! Ја сам вас послао да се борите са људима, али не са буром и морским гребенима“.

(Наставиће се)

ДУХ НАСТАВЕ И ВАСПИТАЊА

у Србији

од год. 1870. до 1882.

По извештајима изасланичким и другим изворима

Написао

Ј. Миодраговић

ПРОФЕСОР

(Наставак)

Још једну врсту Гимнастике имамо да споменемо и разгледамо. То је певање. То је Гимнастика, која вежба: грудне мишиће, белу цигерицу, гласнице у грлу, њине мишиће, уво и језик, а сем тога ваљало би да развија и срце. Но пошто видимо, да по нашим школама има врло мало разумевања суштине појединих предмета и окретности у предавању њином то се можемо унапред падати шта ћемо и овде наћи. Једна старија врста предавања у нас учинила је, да се изгубио прави физиолошки и психолошки значај овога предмета па се претвори опет у механизам и једну муку

више. То је црквено певање. По времену оно је у школи старије од сваког другог певања. Оно се прво певало, и то, разуме се, опет механички, пошто се није разумевало оно што се певало. Сем тога, оно је било и обавезно, као што је и данас. Није се дакле певало што се певало, што је срце било весело, или што је требало да буде весело него што је захтевала једна дужност. Није што се појмио прави значај његов за развитак органски: телесни и душевни, већ просто, да се попуни једна потреба друштвена, да се добију певци за цркву. Тако је и оно у истини било само

више један терет у школи, а не само средство за равникање срца дечијег. Јер ако се хоће то, онда у интересу духовнога развића боље би било учити и певати народне песме, чија је и *садржина* и *облик* и *осећање* много ближе природи дечијој, него црквенске. И докле оно постоји, ми можемо и унапред очекивати, да ће и друго певање ићи помало неправим путем и с његовим правим значајем. Већ просто за то, што оно *мора* да се пева, оно губи своју вредност. Кад се поред њега још стави и нераумевање, механизам и напрезање које је овде неизбежно, онда пада онај велики васпитни утицај. У извештајима изасланичким видећемо, да се народно, цивилно певање готово и не помиње, већ само црквенско. Како је пак ово предавано, нама не би било потребно ни да питамо изасланике за то. При свем том треба да видимо шта веле, јер је ово, као што видесмо, врло важан предмет, не само као вежбање неких телесних органа, већ и као васпитно средство за душу детињу.

„Црквено певање у школама по даље од цркве и у школама где су женскиње готово се никако и не предаје“. „Певању би требало... обратити много већу пажњу... То не вреди само за црквено него и за народно певање. У свакој сам школи тражио обе врсте певања па нашао, да је народно певање већином неприродно, а црквено да је извежбаније од првога...“ „Црквено певање слаба се или никака пажња није поклањала“. „Црквено певање предавано је такође по распореду у свим мушким школама. У где којим школама певаче су народне и патриотске песме. Штета само што се све пева без осећања, невешто и погрешно“. — То је све што имамо у извештајима.

Па шта видимо из свега овога? Да је у опште *мало* и предавано; да је онде, где је предавано, предавано више црквено него народно певање; да је и то предавано невешто, с нераумевањем, механички.

II

С овим смо свршили *наставни* део у основној школи, и сад имамо да пређемо на *васпитни*. Колико смо с извештајима били оскудни у наставном делу, толико смо овде још више. Изасланици су у опште узевши врло мало пажње поклонили овоме делу, а за што? то

за сад морамо оставити на страну. Мој ће задатак бити да и овде покушим све што имам и могу, те да изведем што тачнији закључак и вернију слику. За тим ћемо из оба дела, из целог овога говора извести један општи преглед, и с тим ћемо свршити о основним школама.

* * *

„Настава треба да *васпитава*“.

Одма нам се иставља потреба да одредимо: *шта је то васпитање*. Откуда се оно јавља сада као нешто старије? Како то, да оно што беше до сад главно, сад постаје споредно, и средство некој другој цели? Кака је то друга цел?

Говорећи педагогским језиком, рекли бисмо овако: Човек није само ум. Он је и срце и карактер. Настава развија само ум. Она даје само знање, а знање без срца и морала, без доброте и поштења, не вреди ништа. За то настава мора и да васпитава. То јест, поред разума, да развија и срце и морал. А то ће чинити *навикавањем* деце да чине све што је добро, и добрим примером.

Говорећи језиком психолошким, рекли бисмо овако: Настава, строго узевши, даје само прставе. Она даје нове, и снаја их и употређује их са старима и ствара појмове. Она развија и логично мишљење. Али утисци спољни, који изазивљу и стварају нове прставе, производе и осећаје у исти мах. Из ових простих осећаја развијају се разна осећања, а из ових опет сложенија, сталнија и виша осећања, која чине најдубљу суштину човекове унутрашњости, његове парави, његова карактера, његове душе. А ово све скупа, заједно с разумом његовим, чини његову *вољу*, од које зависи његов *рад* и сва његова *вредност*. С тога се при развоју човековом не сме пазити само на умну страну, већ се морају гајити и развијати и осећања. А то се чини, ако се пазе на буђење њино.

Но то су шуцле фразе за онога коме се говори, ако се не зна дубља, тако да кажемо, физична основица. Нама није одговорено шта је то васпитање, и ми знамо о томе сада исто толико, колико и мало пре. Једни веле: „васпитање је навикавање на све што је добро“; други веле: „васпитање је гајење осећања“. И ми опет не знамо шта је васпитање. Нико

нам не казује суштину његову. Шта је то »све што је добро«? Како ће то да се „навикавају“? Како ће то да се „гаје осећања“?... То нам све није показано.

Шта је васпитање? У чему је суштина његова? Како да се одговори на то питање? — Да покушамо, да одговоримо једним другим језиком, а то је физиолошки.

Кад ви само предајете, настављате, учите децу, онда ви вежбате, строго узевши, само мождану кору. Наука је доказала, да се све радње умне, као: памћење, сећање, мишљење, измишљање и стварање нечега новог из онога старог, врше у кори можданог. Умни рад, то је њен рад. Замислите, да не вежбате ни цео мозак. Толика маса његова изнутра, толики делови његови са свих страна, остају готово недирнути. Сад помислите даље, да вам не ради ни качмена мождина, ни толики живци, који се растурају по целој телу тако, да не можете нигде иглом убости у кожу, а да не ударите на живац, и да вас не заболи. Све месо, или што се вели, сви мишићи на телу не раде ништа. Све кости ћуте. Сви унутарњи органи, као: желудац, црева, црна и бела дигерица, слезина, срце и бубрези, истина раде и без наше воље сами, али ви ништа не чините за њих, да им помогнете, да их ојачате, већ их много пре и више самим умним радом слабите. Ни њих дакле, не да не вежбате само, већ, запамтите, да их слабите. Даље, толике жлезде у телу: оне што луче сокове разне за варење, оне што издвајају мокраћу, лој, зној, ит.д. не само да не вежбате, већ их у многоме заустављате, и смећете им да раде. А запамтите, да то није само штетно, већ и опасно. Толике шкрофулозе, жутице, туберкулозе (јектика), бледила, и силне друге болести, долазе отуда. Цело тело вам остаје недирнуто, а ви вежбате и развијате само једну кожу која омотава мозак. Сад морате да знате, да сваки орган, свако парче на телу, може да живи, да расте, и да се развија, само онда кад ради. И управо оно, што ми зовемо раст и живот, то и јесте рад тих органа. Спречите један орган да не може да ради, или обуставите све органе у телу да не раде — па то вам је смрт. *Покретање* и *рад* појединих органа, то је живот; мложење тога живота, то је рашћење и развијање. Ја имам ево преданом на моме астаду један струк

босиљка у саксији. Ако оћу да ми он расте и да се брзо развија, ја морам да му умложим живот његов. Да му умложим живот, ја морам да увећам рад свих његових органа: лишћа, грана, стабла, коре, корена и жила. Да увећам њин рад значи да их све ставим у покретање, у живљи покрет. А да би то учинио, ја морам ево мој босиљак да залијем, да му додам мало пове земље или што друго, да га изнесем на сунце да се сокови у њему разгреју и покрену, да га негде, кад киша удари, изнесем на поље, да га оперем од прашине, и тако даље. Исто је то и тако с вашим дететом. Ако хоћете да вам живи, да вам расте и да вам се развија, ви морате да умножите живот његов. Да му умножите, значи: да умножите или повећате покрете у његовом телу. Да учините да се све тело живље покрене и оживи, ви морате да учините да *све* поради и *ради* свој посао. Тако, да се кости и мишићи крећу, да плућа дишу, да срце бије и растури крв по телу, да све жлезде луче своје сокове и предају рани и избацују на поље, да желудац с цревима прима и вари нову рану и шаље је по телу да производи даљи живот и даље покрете, да кожа буде чиста те да испарава и дише, да живци на њој и свуд по површини осећају, и те осећаје спроводе мозгу, и тако даље. На кратко дакле: *цело тело треба да вам ради*, или, како ви водите, да се *вежба*. То је живот, и то је развијање.

Сад замислите да ви и не можете одвојено од осталог тела да развијате само мождану кору. Да она ради како ваља мора да је и цела мождана маса, и цела качмена мождина и сви живци, једном речи: цела нервана система да вам је здрава и да ради. Да нервана система ради како ваља, треба да је крв здрава и да је има довољно. Да крв буде здрава, ваља храна да буде добра и оксидација у плућама и кожи да се врши потпуно. Да храна буде добра, ваља да је буде довољно; да се добро свари, и да се добро уписа, а да се оксидација добро врши, треба доста чиста ваздуха, покретања у њему, и издвајања и излучивања из тела онога што је постало неупотребљиво. А да се све то врши како ваља, морају сви мишићи, кости и живци да раде, да се крећу. Саживцима започињемо, и саживцима у можданог кори свршujemo, а између њих толико силних других радња има

да се изврши у телу па да ове исте живчане радње раде како ваља. Замислимо само један једини орган колико може да нанесе врѣда и сметње живчаној радњи, кад се он разболи. Оставите срце, које кад престане, престаје и живот. Оставите и плућа и дисање, које кад се угуши, угушује се и живот и животињче умире у највећим грчевима и мукама. Оставите и друге унутарње органе, са чијим је радњама опет цео живот тако тесно везан. Него узмимо само нешто мање и површније. Уганула се нога или рука, сломио се један прст, посекао се човек по палцу, опрљила се кожа на једном једином месту, поштетио се један зуб изнутра, покварио се желуцац и боли трбу, појело се нешто мало више или несварљивије, изнурили се мишићи, и т. д. и цела је нервана система узнемирена и болесна. Убод један игли довољан је, да је сву потресе и да јој промени унутарње покрете њене. Мало чиста свежа ваздуха, невидни мирис цвећа, трунак бибера или комадић шећера, јасна боја или писак каки, гутљај вина, кафе или ракије — све је то кадро, да је раздражи и да јој поремети покрете њене и рад њен. Што год утиче на крв, утиче и на нервану систему; што год мења крв, мења и стање и рад мозга и духа. Замислимо само, да живац не може да ради без крви. Ако препречите, да му крв не може доћи, он је мртав. Уверите се ако хоћете и сами ево овако: Притисните једно око или оба са стране од слепих очију, подржите дуже, и ви ћете видети да полако све више и више губите вид, док најпослед испред вас не буде мрак при свем том што је дан и што су вам очи отворене. То је за то, што сте притисли ону жилу која оку доноси крв, и оно сада без крви не може да ради. Чим дигнете прст, крв почне да долази, и вама се повраћа вид. И што више крв придолази, све јасније и боље видите. Тако је и са свима другим живцима. Тако је и са главом њином, мозгом. Ако нема крви у телу, или му не долази, или није добра, он не може да ради. Ако нема крви, ствар је јасна, нема вам ни живота, па нема ни мождане или умне радње. Ако је и има, па се спречи како, да не долази, опет је резултат таки исти. У моменту н. пр. кад се човек јако уплаши, он је сасвим блесав и не уме ништа да говори. То је за то, што не може да мисли, јер је сва крв од

мозга и с поља од коже појурила унутра срцу. У томе моменту и мишићи малакшу и у јакој мери, изгубе сву своју снагу, опет просто за то, што су лишени крви. А како је кад је крв покварена, то сведоче толике разне болести, где духовна радња сасвим престаје или се окреће наопако, нередовно, ненормално, а то је лудило.

Из свега тога ми видимо, да дух није нешто самостално и независно од тела, већ да је као крајњи производ свих радња његових, и да је с њиме веома тесно и нераздвајно везан, и да најмања измена и утицај на телу производи мене и утицај на дух. И стога се паметно развијање и васпитање никад неће везати само за једну кору мождану, а још мање да ће замишљати неки ветар одвојен од тела, већ ће пазити и развијати цело тело као основицу, носиоца и производиоца духа и духовнога рада, и тако ће развијати целог човека.

Сад смо готови, да одредимо шта је васпитање. Из свега досадањег ми видосмо у чему ће да се састоји прави задатак његов, и сад можемо да изведемо на кратко једну дефиницију, и кажемо овако: *Васпитање је брига наша, да се све органске радње нашега васпитаника врше правилно, те да и центар њин мозак и негова кора могу вршити свој посао снажно, живо и правилно.*

Као што видимо, ово је мало дужа и дефиниција и објашњење. Али је она у исто време много и поучљивија. Јер, нама већ неће бити сада свеједно, шта и колико једе наше дете, или наш васпитаник. Већ нам сад није свеједно, да ли он живи у загушљивом и мочарном ваздуху, или у сувим и светлим становима. Већ нам није свеједно, да ли њега нешто боли, или не, да ли је жедан, или не. Већ му нећемо говорити да опере руке само за то, да су беле и „лепе“, да се умије и измива за то, што „не ваља“ да је прљав, што је то „неуљудно“ и „гадно“, већ за то, да кожа боље испарава и да се крв чисти, да боље рани живце и мозак, те да боље о сећају и мисле. Нећемо им сметати и задржавати их да не врше нужду телесну, и то не за то, да не учине што не ваља, већ за то, што је то шткодљиво задржавати, и што то смеће нашој нерваној системи да ради како ваља. А што је најглавније, ми нећемо децу

плаштити, и држати их у страху, па спречавати циркулацију крви и радове органске; нећемо им бранити да се играју, већ ћемо их потпомагати у игри; нећемо их држати у прабини и нечистоћи, него ћемо их што више изводити у слободу и чистину; нећемо их казнити што се купају, већ ћемо их и ми сами водити на купање; нећемо им чинити ништа што је непријатно, већ све што је пријатно, и што воле, што дакле потпомаже да се унутарње органске радње врше правилно и непрекидно. И тако даље. И то све за то, да не спречавамо органске радње телесне, него да се врше правилно и живо, те да нам се што јаче и живље јављају и врше и оне радње мождане коре, које ми зовемо духовнима, душевним, умним, интелектуалним, или психичким. Јер, ко би хтео ово да развија без свега онога осталог на телу и у њему, он би лично на мене, као кад бих ја хтео, да се на моме босиљу само јадан лист дивно зелени и модрѝ, а оно друго макар се и осушило. Па место да га заливам и да сипам воду *доле*, а ја да сипам воду на тај лист *озго*. Или још верније: он личи на онога домаћина, који би хтео, да су му коњи и волови дебел и снажни, па место да их храни да му се гоје, а он да купује месо у касапници па да им га пришива и прилепљује на ноге и леђа споља.

И тако дакле, ја мислим, да ће нам ова дефиниција и овако објашњење бити јасније од свакога „моралнога“ и „естетичкога“ објашњења. И не само то. Ми смо кадри сада да одговоримо и на оно: шта је „добро“, шта је „морално“, ит.д. *Добро* је све оно, што потпомаже радње органске и повећава живот телесни и душевни; није добро оно, што их спречава и уништава. *Морално* је, чинити све то, што повећава живот телесни и душевни, и твој и туђ; неморално је, чинити и себи и другоме оно, што тај живот смеће и убија. А чинити *често* и *непрестано* оно што је морално, или не чинити оно што је неморално, значи *навикавати* се на то. И тако нам остаје сва вештина даље у томе: да сазнајемо све што потпомаже живот и све што му шкоди, па прво да чинимо нек се врши, а од другога да га чувамо.

И тако смо ми потпуно одговорили на питање: шта је васпитање. Још смо за тим могли да објаснимо и оне две фразе, које нам пре у педагошком и психолошком језику беху сасвим тамне и неразумљиво. Видосмо: да сви органи морају да раде; да радећи живе; да живећи расту и развијају се; да свуда поред тела иде неразднојно и развитак духа; да је „добро“ све оно, што потпомаже тај развитак; да је „морално“, *чинити* то добро, и да се то чињење зове *навикавање* или *васпитање*.

Кака нам се разлика сада јавља, кад упоредимо наставу и васпитање?

Огромна разлика. Дакле настава у главном развија само мождану кору, дотле васпитање развија све органе, цело тело, целога човека. А колика је грдна разлика измеђ та два развијања, ми смо потпуно јасно видели напред. Ко би вршио ово право васпитање, његов би се питомац дивно развијао и без икакве „наставе“. Он би за све сам питао и природу, и своју мајку, и васпитача, и све, и сам би мислио, и сам би дивно развио временом све своје душевне и телесне способности. Он би у десетој години много мање знао, но што данас знају јевропска школска „учена“ и „настављана“ деца. У двадесетој години би био много мање смешан од остале деце, а ова би се њему чудила, и то не толико његовоме уму, колико његовој сталности и карактеру. А од двадесете године па на даље, он би насигурно био претежнији од њих у свему. На против, ко би вршио само наставу, без васпитања, тај би свога васпитаника више убијао, но што би га развијао. Као што видосмо, то није строго ни могуће. Остали органи *морају* да раде, те да се јави оно, што ми зовемо дух. А кад их настава не потпомаже, срећа је што они сами раде. Да пак овога није, да они и сами не раде и без наше воље и намере, онда би се настава на првом кораку своје осетила сасвим немоћна. Нити ваља дакле, нити је могућа, настава без васпитања. Васпитање је старије. Оно без наставе не само да може, него би у неку руку било и боље. Настава без васпитања, не само да не ваља, већ је у строгоме смислу и немогућа.

(Наставиће се)

ВАСПИТАЊЕ КАО НАУКА

од

Александра Бена

ГЛАВА ОСМА

КОНСТРУКТИВНЕ УМЕШНОСТИ

(Наставак)

Конструктивна способност руке

Школска настава у писању и цртању јесте једна врста образовања руке. Са свим је погрешна она уобичајена метода, по којој деца одмах почињу писање, без икаквих претходних вежбања, и то им је први ручни рад. Међу тим писање стоји доста високо међу осталим ручним уметностима, па с тога треба да му претходе лакша вежбања.

Простија вежбања у цртању без сумње су лакша него писање; а осим тога, прављење симетријских фигура, које је с цртањем свезано, јесте занимљивији и за то пријатнији посао, него писање слова. Природни ток (ред) у припреми за писање, највише одговара методи, по којој се у *Дечијим забавиштима* рука вежба. Јер, по тој методи рука се најпре вежба у прављењу предмета од иловаче различнога облика, па онда се на ово наставља исецање свакојаких фигура од артије, и тек онда се постепено деца уводе и вежбају у цртању најпростијих шара. Кад се деца најпре извежбају у оваким радovima, онда ће им и писање бити сарамерно лакше; али поред свега тога, онај прелаз од цртања на писање слова, остаје доста велики.

Механичке уметности имају у себи и један чулни елемент, који се мора заједно развијати са елементима покрета (с развјетком ручне окретности и уметности). Дете има да ради по неком моделу или каквом цртежу, и у том случају оно мора тачно схватити све појединости оне слике, коју хоће да репродуцира. Ово се обично сматра као нега (кул-

тура) чула. Међу тим, то је више неговање навике или свикавање, да се чулне особине примете и запазе; а ово опет зависи од тога, у колико те чулне особине могу да заинтересују ученика, који их посматра. И саме поједине ствари могу по себи бити за ученика интересантне, и привући му пажњу на себе. Оваквог интереса може имати један мали модел, који ученик треба да изради од иловаче, или каква цртежна шара, коју он треба да прецрта, али никако прављење слова. Сем тога, још може послужити као потпора и онај интерес, који се у ученику изазива осећањем сопствене снаге т. ј. оним задовољством, што га ученик осећа, кад нешто може да створи и уради својом снагом. Али оваког интереса може бити тек по што ученик добије мало уметности за рад. У опште, писање слова јесте најнезанимљивији посао, и баш због тога је и у толико пре потребно, да се најпре предузму она претходна вежбања, па на њих да се настави писање.

Ја, дакле, сматрам, да настави у писању треба да претходе она простија вежбања руке по оној методи, како су та вежбања удешена у *Дечијим Забавиштима*. Али овде одмах морам напоменути и једну околност, која, чини ми се, може да учини па да се та вежбања злоупотребе и тако постану опасна. Ја сматрам као једну изопаченост, кад се та вежбања узимају као циљ па се ученик сувише у њима изгуби и задуби. Сваки човек потребује до неког извесног степена мучне уметности и снаге за чулно разликовање за све послове у људ-

ском животу, а после то је потребно и као припрема за виша знања. Али, само за поједина занимања и занате потребно је са свим велико образовање ручне уметности и окретности, а са овим прво васпитање деце не може се бавити, те с тога не треба ни терати са свим далеко с онима вецбањима. Цртање симетријских фигура и елегантних курфи (вијуга) са свим је добра ствар за ова прва вецбања; јер на тај се начин рука вецба и њена уметност усавршава и заједно с тиме буди се интерес код деце. Али и ова су вецбања само средство за извесну цел, па према томе се морају и удесити. Доцније ће некад доћи време, кад ће поједине индивидуе свој таленат за цртање развијати и добити оне уметности, које су за вештака или цртача потребне; само ово не спада у прво васпитање деце. Јер, кад се сувише рано попусти поједини наклоностима неке деце, те се она много задубе у један извесан рад, за који имају велике љубави, онда се тиме само ремети њихов правилан развитак.

Према тиме, не може бити никакве сумње о томе, да је са свим умесно и врло корисно да се прва вецбања у цртању доведу у свежу с писањем, као што се то с више страна и препоручује, и у дечијим забавиштима ради, само ту морамо одвојити систематичко образовање ручне уметности у дечијим забавиштима¹⁾. При самом пак писању, треба имати на уму анализу облика; јер само на тај начин радиће се по оном правилу, које гласи: „од простог сложеноме“ једино што би се противу ове методе у писању могло рећи, то је, да је она сувопарна и незанимљива. Ученик ће се пре подстаћи, да по

¹⁾ На основу темељног познавања дечијих забавишта и њихов рада, могу потврдити, да нема ни спомена од те претераности, у ручним вецбањима, коју Бен наводи. Он је морао тако уверење стећи у неком забавишту у коме је радила личност, која ни сама не познаје дечија забавишта.

угледу напише једно читаво слово, него његове поједине саставне делове. И премда се одрасли — као на пример рекрути у војсци — могу задржавати и на извођењу овако елементарних покрета, опет код деце то стоји друкче, јер она имају мало воље за такве ствари, и полако савлађују тешкоће на које у таком раду наиђу. Јер то су иста онака вецбања, као и вецбање у музичкој скали, кад се хоће музика да учи. Са свим млади ученици немају никакве воље за така вецбања, јер им нису ни мало занимљива. И због тога је потребно, да се почну читава слова писати чим се претходним вецбањима рука за то оспособи, и ако због тога не треба напуштати вецбања у правим и кривим цртама и другим саставним деловима.

До схваћања нагиба слова, њихових димензија и удаљења, дете долази помоћу финог осећања за видљиве облике, које је код различних индивидуа врло различно, а које се најбоље култивирало (негује) вецбањима у цртању. Но за цели првог васпитања није нужно, да то осећање буде развијено до неке деобите финоће. Свака необично велика обдареност за неку вештину, обично чини, те се појављују недостатци у другим важним духовним особинама. Сви ученици треба да се толико усаврше у писању, како ће бити у стању да пишу довољно читко и разумљиво, а нарочито да умеју са свим правилно писати она слова која се међу собом мало разликују по облику. Али учитељева ствар није, да он тера у писању до вештачке висине.

Ја мислим, да је овим довољно јасно одређено у колико и шта треба да се узме из вештине цртања за ова прва вецбања, која претходе писању и потпомажу га. Ја овде узимам у обзир само елементарна вецбања, јер сматрам, да више стадије цртања не припадају у опште образовање. Перспективно цртање по истинским предметима, сма-

тра се као јддно велико вежбање снаге за посматрање. Ја сам већ исказао моју сумњу у погледу тачности оваких назора. Извесно је, да се при томе изоштрава посматрање оних тачака, које су за цртање потребне;

јер све што треба да се нацрта, мора се пажљиво посматрати. Али посматрање је једна реч широког значаја, која, сем тога, обухвата још и многе друге ствари.

(Наставиће се)

НАРОДНА ИСТОРИОГРАФИЈА У ФРАНЦУСКОЈ

(Наставак)

(*Henri Martin, Histoire de France populaire; — Guizot, Histoire de France, racontée à mes petits-enfants; — Duruy V. Histoire de France; — A. Rambaud, Histoire de la civilisation française.*)

III

На реду нам је дело, у ком је историја Француске први пут по новијој методи обрађена за школску употребу. То је *Histoire de France par V. Duruy*. Упознаћемо се прво са писцем у врло кратким потезима, па ћемо после прећи на само дело.

Виктор Дириј родио се 1811; бацно се за рана на историју старих времена и средњег века; године 1833 постао је професором историје у Паризу, а од 1838 написао је читаву гомилу књига по својој струци. Прво је обрађивао историјску географију. Тако је 1838 изашла *Géographie historique de la république romaine et de l'empire* (Историјска географија републике и царства римског); 1838 *Géographie historique du moyen-âge* (Историјска географија средњег века); 1840 *Géographie historique de la France jusqu'en 1453* (Историјска географија Француске до 1453). За тим је 1843 и 1844 изашла његова *Историја Римљана* (*Histoire des Romains*) у две књиге; 1851 издао је Историју грчку (*Histoire grecque*), која баш сад почиње излазити у Паризу у новом издању са многим илустрацијама; а 1853 издао је дело *О стању римског света пред што ће се основати римско царство* (*Etat du monde romain vers les temps de la fondation de l'empire*). У 1852 изашло је прво издање његовог дела *Histoire de France*, о којем ћемо, мало ниже, почети говор.

Ови послови Виктора Дирија и литерарни укус за историјске студије, који је цара

Наполеона III повео да изучава Јулија Цезара, били су узрок те је Виктор Дириј ступио у везе са царем Наполеоном III, и говори се, да у чувеном делу Наполеона III о Јулију Цезару, које је изашло 1865, има много утицаја и рада Диријевог. Из тих веза изашло је и наименовање В. Дирија за министра просвете, које је извршено 1863 године. Ово наименовање В. Дириј је потпуно оправдао. Без разлике политичког мишљења, у Француској се с поштовањем и признањем говори о раду овога историка на министарској столици. Као министар израдио је и поднео цару *Статистику основне наставе за 1863 годину*, у којој је с цифром у рукама тражио поправке и измене, а нарочито законска средства да се родитељи присиле, да своју децу редовно у школу шиљу, и да се мало по мало тежи ка бесплатној настави. Али се и тада још овим законима противило и свештенство и већина законодавног тела, и они су морали бити одложени. После тога проласка кроз практичну државничку службу В. Дириј се вратио својим историјским и научним пословима.

Прећи ћемо на најглавније дело Диријево, на његову *Општу историју* (*Histoire universelle*) коју је, под управом В. Дирија, у двадесет свезака израдио друштво професора и научника. У тим су књигама географске карте, планови вароши и бојева, нацрти споменика, одеда и т. д. Ево како је склопљен план те Опште историје. Отпочиње се књигом А. Морија (А. Maury): *Земља и човек или историјски поглед на општу геологију, географију и етнологију као приступи к општој историји* (*La terre et l'homme, ou l'aperçu historique de géologie, de géographie et de l'éthnologie générales, pour servir d'introduction à l' Histoire*

universelle, par J. F. A. Maury). По том долази *Општа хронологија* од Дрејса (Dreys), *Свештена историја* по Библији од В. Дирија; па онда *Стара историја истока* од Гиљмена (Guillemin); па онда *Историја грчка* од В. Дирија; па онда *Историја римска* од В. Дирија; па онда *Историја средњег века од како је пало западно римско царство, па до средине XV века*, од В. Дирија; па онда *Историја новог времена од 1453 до 1789 г.* од В. Дирија. Све су ове историје свака у поједној књизи одређене величине. За овима долази *Историја Француске* од В. Дирија са многим илустрацијама и картама у две књиге. За тим следује *Историја Енглеске заједно са историјом Скотске, Ирске и енглеских освојења*, од Флерија (Fleury), за овом: *Историја Италије* од Зелера (Zeller); за овом: *Историја скандинавских држава (Шведске, Норвешке, Данске)* од Жефроа (Geffroy); за овом: *Историја Арапа*, од Седиљота (Sédillot), за овом: *Историја Португалске* од Бушота (Bouchot). После тога долазе три књиге литерарне историје; то су: *Историја грчке литературе* од Хијерона; *Историја римске (латинске) литературе* од Пијерона, и *Историја француске литературе* од Деможота. Цео се низ завршава *Историчким речником установа, нарави и обичаја Француске* од Шернела (Chéruel) у две књиге.

Не треба сметнути с ума размеру, која је у овом зборнику опште историје поклоњена Француској. Из двадесет свезака зборникових — пет, цела, дакле, четвртина поклања се Француској. *Историја Француске* у две књиге, *Исторички речник установа, нарави и обичаја Француске* у две књиге, и *Историја француске литературе* у једној књизи. То је средиште, врховни стуб, око којег се окреће остала општа историја; на ту је тачку опште историје пуштена највећа светлост. И од осталих земаља част посебне обреде принала је онима које су ближе. Ту је Енглеска, ту је Италија, ту је Португалска, ту су Арапи. Истакла је, у први мах, Немачка и Шпанска. Кад је при крају прошлог и у почетку овог века немачки историк Енгел израђивао Историју Угарске, он је налазио, да с њом заједно и у један пут мора израђивати и историју суседних јој околних земаља. И тако је и учињено. Приступило је обрађивању и српске, бо-

санске, далматинске, румунске историје, само да би се пуна јасност могла бацити на историју Угарске. Овај поглед Енгелов пуно је оправдан, и доиста се историја једне земље не да ни обрадити ни потпуно разумети без везе с историјом савремених јој а нарочито суседних јој земаља. Такав је поглед испао и у Диријевој обради опште историје за Французе и њихову омладину. Међу тим још нешто не треба сметнути с ума. Предузећа рађена с оваким смишљањем и с оваким националним погледом, не бацају се и не тону у заборав као што се обично ради у неких народа којима мисли трају од данас до сутра, и у којима се ни боја на корицама периодичних издања не може да одржи без промене често ни кроз једну годину. Диријев Зборник опште историје, започет је још 1853, и што он 1866, из које је горе наведени распоред, није изашао био из моде, не би могао бити чудо било, јер је то још било Наполеоново царство, а тада је и Дириј био министар просвете. Али ни настанак републике, а с њоме и са свим других утицаја и праваца, није ништа спречио даљи развој Диријева Зборника. Он се, у истини, ширио и развијао на боље. Круму је ширен, једна су дела замењивана другим бољим, а она која су се одржала, имала су само све већи број нових издања. Тако у 1879 Зборник већ броји 27 књига, а међу делима више новитета и самосталних прерада. Тако у 1879 видимо Дрејсову горе поменућу *Општу хронологију*, раширену у две књиге; видимо једно ново дело Диријево *Кратак преглед опште историје и великих историјских епоха од почетка до 1848 године* (Abrégé d'histoire universelle, comprenant la révision des grandes époques de l'histoire depuis les origines jusqu'à 1848); место *Старе историје Истока* од Гиљмена видимо *Стару историју народа источних* од Масперо-а. Покрај старих саставних делова видимо и нове. Међу овима је последњим, на прилику, *Историја Русије* од А. Рамбода (Rimbaud), издана 1878, дело награђено од Академије француске; за тим: *Историја Аустро-Угарске* од Л. Лежера, познатог и нашој публици, издато 1879 год. Уз историју литература грчке, латинске и француске, које су горе поменуте, придодата је још и *Историја литературе италијанске* од Етјена, опет дело награђено академијом фран-

пуском. На послетку Зборник је увеличан историјама појединих наука, којима је поклоњено пет нових књига, а које је све израђивао Хефер (Hoefer). Тако ту видимо : *Историју физике и хемије од најстаријих времена до нашега времена* ; — *Историју ботанике, минералологије и геологије* ; — *Историју зоологије* ; — *Историју астрономије* ; — и *Историју математике*. Тако се, ето, одржао и разгранао Диријев Зборник опште историје. Нова књижевничка генерација тамо не зазира од седном обасутих ауторитета ; нити се тамо мисли, да сваки од себе и своје радње ваља свет и цивилизацију да почиње. И тихоћа и истрајност у раду јављају се пред нама на сваком кораку и у самој литератури Француској, ма да она припада народу, који је са своје живахности, пргавости и несталности највише на свету извикан, премда се не може устврдити, да је то и толико по правди учињено. Да оставимо сад на страну Диријев Зборник опште историје, па да се обрнемо средишту његову, *Историји Француске*, те да видимо којим се духом Дириј у томе послу руководио.

Видели смо раније да је још 1838 Дириј издао *Историјску географију средњег века*, којој је по том, 1840, следовала *Историјска географија Француске до 1453*. У тим је делима најбоља научна приправа за озбиљне историјске студије, пошто је земљиште позорница историјских догађаја, и пошто историјски догађаји често баш земљиште и као узрок свој имају. Ове претходне или неизбежне узроке радње историјске изучавао је В. Дириј и у нарочитој књизи *Општи приступи к историји Француске* (*Introduction générale à l'histoire de France*), у којој се говори о земљишту, раси, особинама њеним и о утицају земљишта Француске на разне особине духа народнога који се у разноврсној историјској радљивости показао. Али се писац није ни само на томе задржао. Ево шта он говори о путевима којима је водио изучавање историје француске у предговору к *Историји грчкој* која је раније изашла. „Кад сам, пре више од пола века, био ђак у трећој години школе за професоре, смислио сам план да осветим цео свој научни живот писању историје француске у осам или десет свезака. Кад сам постао професор, латим се посла. Али премећући наше старе гадске темеље, наи-

ђох на много камења римскога, и да бих га добро познао, кренух се у Рим. Дошавши опет у Рим, познах да је на образованост латинску Грчка силан уплив извршила ; и ја се кренух из Рима у Атину. Наши летописци приповедају како је Годфроа Буџонски ушао у неку цркву са богатим резаријама и сјајном стакларијом, и ма колико да му је журно било, како је остао дуго, посматрајући часне иконе, и како је на време заборавио читајући натписе на свецима, и слушајући приче о чудесним животима њиховим. Он је гледао, слушао, али се није умео одвојити. Исто се то и мени догодило у оним престоницама генија човечанскога. Ја се толико забавих гледајући у њима велике и лепе ствари, да је оно што сам мислио да постане само претходна студија, у ствари постало „занимање свега мога живота“. Али ипак није писац заборавио ни на оно дело које га је тим путем повело. Сама *Историја Француске* изашла је први пут 1852 године, и после се тога многу пута прештампавала, особито као школска књига, удешавана према различитим школским програмима. Пред нама је издање од 1866, које чини део зборника *Опште историје*. Оно је подељено у две књиге. Прва има 694 а друга 678 стр. У првој је историја од најстаријих времена, па до краја владе Хенрика II, 1559 године. У другој је остатак историје од почетка владе Фрање II (1559), па до краја за сто дана обновљеног царства Наполеоновог 1815. Одатле па до времена издања дат је хронологички преглед догађаја. Књига је штампана збијено и ситним словима у оној малој осмини француској, која је свуда позната. Колико се држи до јасности и разумљивости у Француској, види се по томе, што ни у овом облику књига није пуштена без карата и илустрација. У првој књизи има седам карата. На првој је : Галија, јужна Бретења и северозапад Германије под владом римском ; на другој : царство Франака меровиншких ; на трећој : царство Карла Великога ; на четвртој : Француска пре крсташких ратова ; на петој : Француска у почетку владе краљева из куће Валоа ; на шестој : Француска под Лудвиком XI ; на седмој : Француска под Фрањом I. Осим тога књига је окићена са 160 илустрација у тексту, на којима се у слици виде разна места или споменици

историјски, о којима је реч. Друга књига има пет карата. На првој је Француска у време смрти Лудвика XIV; на другој су Египат и Сирија (због Наполеонових ратова); на трећој Централна Европа, с историјским местима и бојним пољима од 1792 до 1813; на четвртој је Шпанијска и Португалска; на петој Француска и Белгија пред ратове од 1814 и 1815. Уз другу књигу има такође 154 илустрације.

На завршетку пространијега предговора ево шта писац сам каже о намери коју је с књигом имао.

„Нећу говорити о ономе што сам учинио, него о ономе што сам рад био да учиним.

„Рад сам био да на мален број страна причања лаког и опет интересног, које се нигде не би косило ни о укусу ни о стилу, сместим сву нашу историју, и то не у ситницама и интереснијим одељцима, него у простом нацрту великих личности и великих догађаја.

„Рад сам био, да се кроз поступни ред политичких дела и поступака може сагледати развитак народнога живота у различитим странама његовим, у организацији политичној, у уметности, у књижевности, у трговини, у индустрији; и да се може пратити оно лагано али непрекидно преобртање, које зближује, меша и стапа елементе у почетку противне, и које, насупрот свега застајкивања, ударања назад, и комешања чак и крвавог, и опет на крај краја са сваки новим веком оставља више реда и правде у држави, више благостања у породици, више знања и морала у свакој личности.

„Рад сам био, да се у суђењу људи и дела држим на једнакој даљини од страсне оцене свију странака; да истину, коју никада нисам хтео сакривати, онда кад је иста оштра, исказем са штедњом коју налаже природа ове књиге, и да само спрам неоспорно осведоченог порока и зла проспем речи снажне мрзости, које не могу пристати за нехотичне погрешке и обмане“.

Са свршетком предговора прелазимо на почетак, да бисмо видели, коликоме се (можда претераном) патриотичком ентузијазму одаје један знатан научник пред свршеним делом о својој историји народној.

„Не знам који од страних великих песника назвао је негде Француску војником божјим.

И доиста, ево већ више од дванаест векова како изгледа да она ради, бори се и побеђује за свет. По чудноватој некој повластици ништа се знаменито није догодило у Европи без њене мешавине; никакво се велико политично или друштвено искуство није увидило у живот пре него што би се с њим огледало у Француској; њена историја је кратак и јасан извод историје саме сувремене образованости. У грчком свету така је била улога Атине, а касније, у трећем веку старе образованости, така је била улога Рима. Јер општи живот тражи и налази увек неку тачку, на којој ће се развити са највише сокова и богатства, бира увек огњиште, где ће образованост као у једну жижу сакупити своје растурене зраке“.

Али што заслужује општу препоруку и одобрење, то је поука која се жели постићи историјом. Она је на другом крају предговора, али ћемо је ми поставити овде, да бисмо је уз мало час наведену хвалу имали.

„Гете је рекао — вели се тамо — да је највећа услуга историје, што она буди одушевљење. Она то доиста чини, али она чини и више; јер је она, доиста, оно што су јој стари казали, она је, доиста, *учитељка живота* (magistra vitae). Што се мене тиче, ја не бих хтео, да изучавање наше историје пробуђује само рђаву сујету и јалов патриотизам. Ако су Французи заслужили да се зову великим народом, ако су нам очеви наши оставили најкрасније наследство славе, које икад народ један може потомству своје оставити, немојмо ми да будемо као оно изметнути синовни великога племена, који живе и троше на рачун свога великог имена. Старајмо се, да заједничкоме наследствоу и додајемо. Мало их је, без сумње, који могу мислити да ће своју отаџбину окитити новом славом, али сви ми, колико нас је год, којим било путем да идемо и ма како да смо незнатни, можемо отаџбину врло корисно послужити. Није снага Француске само у њеним топовима и оружницама, у њеној флоти и у њеним четама које тако на далеко и с толиком славом њен страсовити мач носе; снага је њена у њеном животу моралном. А у томе је узрок, што ће свака нова особина, коју ми сами у себи развијемо и усавршимо, бити нова једна снага, најпре за нашу земљу, а после и за остали

свет. Старајмо се, дакле, да будемо сваки дан бољи, еда бисмо постајали сваки дан јачи и кориснији служитељи наше отаџбине.

„Ето то је лекција коју нам даје наша историја, и мој би успех надвисио био жеље моје, ако би се из читања ове књиге свакоме таква лекција у душу усађивала; ако би, после другог путовања кроз прошасте векове, под мојом руком, младић износио енергичније осећање дужности, које му носи са собом положај слободна и образована човека, ако би износио живљу љубав добра, одсечнију оданост к земљи, јединој у свету, као што ту скоро рече моћан један глас, која је кадра да ратује само за једну идеју“.

Пошто наше читаоце још највише може интересовати да прочитају што из ове историје, која је школска књига у Француској кроз толико време, износимо им овде из прве књиге главу XXV, у којој се описује *образованост тринаестог века*. То чинимо из две намере. Ради смо, да наши читаоци на живом примеру виде, како се обрађују те ствари, и ради смо, да и ради наше прошлости, изнесемо једну прилично приближну слику унутрашњег стања у средњем веку, које се, мање више, тада готово у целој Европи находило.

Ево, дакле, те главе двадесет пете о *образованости тринаестог века*.

1. *Величина тринаестог века*. Најзнаменитије време средњег века јесте век тринаести. На столици светог Петра сеђаху тада два велика папе, Иноћентије III и Иноћентије IV, на престолу Француске сеђаше један светац, а на престолу царства немачког владалац који би у свако време привлачио на се погледе света, Фридрих II. Распра о инвестирама међу Римом и царством свршава се, и Италија се још један пут одваја од Немачке, која је дављаше, али — на жалост! — ни сада не последњи пут. Енглеска оснива своје јавне слободе; саставља свој устав; установљава своју скупштину. Крсташки су ратови прошли без успеха, осем у Шпањолској, где се хришћанске краљевине већ нису више морале бојати Мусломана; али сад већ свакоме у очи упадају последице ових великих предузећа. Грдно оно комешање људи за време крсташких ратова ускомешало је и ствари и идеје. Трговина, индустрија, књижевност, уметности

узимљу до тада незнан полет; изучавање се шири, и грана; народне литературе се почињу јављати; велика имена искрсавају на један пут; ту су Алберто Велики, Свети Тома, Роџер Бекон, Данте. Да нису на скоро по том настали ратови, обнова би се наука започела још у тринаестом веку.

2. *Моћ краљевске власти у Француској*.

Од једног и по века у Француској су се догодиле грдне промене. Револуцију у овоме периоду почиње озго сам краљ, као што је пре Хугона Капета револуцију почињала аристократија, и као што ће је позније, после Лудвика XIV, почињати народ. Супрот силној властели, власт краљевска, која се пре кратког времена налазила као апсеница у четири или пет вароши Фидица I-ог, на један пут почиње рушити преграде једну за другом, и почиње крупним кораком корачати према апсолутној владавини. Немирним и непокорним својим властелима краљевска је власт натурала и свој краљевски мир, и своју краљевску правду, и свој краљевски новац и своје краљевске законе, који су вредили за све под једнако.

3. *Образовање трећег сталежа*. Овој револуцији озго одговорила је једна револуција оздо. Народ, који дотле покрај властеле и свештенства није био ништа, сад је постао нешто. Грађани, који у једанаестом веку свуда налажаху само притисак, а нигде не могаху наћи заштите, удружише се да се сами бране. Они очупаше од властеле, којој су припадали, право да се сами управљају, озидаше себи зидове и куле, уредише народну војску и почеше себи бирати судије. Тако проживеше сто и педесет година у поноситој независности, али и оцепљени од свега света и на вечитој стражи; јер не знађаше се или им је већи непријатељ стари господар властелин, који своја права не беђаше заборавно, или град суседни, којему су они сметали. Кад се краљевство дочепало апсолутне власти, почеше га жуљити ова огњишта слободне расправе и независности. Уз то се самим становницима градова досадила њихова грађанска самоуправа због трошкова које је за собом вукла, због опасности, у које их је усамљеност бацала, и од половине тринаестог века грађани се почеше сами своје самосталности одрицати, краљевска власт доби утицаја и у њихове

унутрашње послове, и поче се бринути о вођењу њихових финансија. Тај утицај краљевске власти у грађанску унутрашњу управу постајао је све већи из дана у дан, тако како ће један пут грађанске самосталне општине са свим ишчезнути. И онда ће грађани постати место самосталних чланова своје општине, краљевски грађани. Тим је начином Француска умакла, те се није као Италија расплнудила у многе самосталне и самоуправне грађанске општине, нити ју као Италију кроз векове раздираше општинска анархија или туђинско освојење. Тако је са гледишта државног јединства; али с другојачијег посебнога гледишта ова је промена била рђава, јербо се у томе смислу ишло предалеко, тако да су укинуте и оне грађанске слободе, којима би народ могао себи прибављати јако грађанско васпитање које му је свакада требало.

Међу тим тај велики покрет, који су започеле општине, не заустави се. Ако се више нису давале никакве грађанске повластице, продужило се ослобођавање робова. У дванаестоме веку допуштено је робовима да им вреди сведоџба на суду, и папа Адријан IV, а нарочито Александар III, од којег је славна повеља о томе остала, тражили су ослобођење њихово. У тринаестом веку ослобођења су робова била многобројна, јер су властела почела увиђати оно што је у више властелских уредаба јасно казано, да сама властела има већу хасну ако на њеним земљама живе слободни и вредни људи, него ако су на њима глупи робови који немарљиво и рђаво раде, знајући да раде за другога.

И тако се међу народом простим (неплеменитим) вршио двострук покрет. Једнима су узимата искључна права, а други су ослобођавани од неправности ропства, и тако се од свију неплеменитих насупрот племенитима образовала класа, које су чланови један за другога стајали. Све су земље имале градске општине и имале робове; само је Француска имала трећи сталеж.

4. *Правници и римско право; опозиција праву феудалном.* Ова нова врста људи, коју владика Адалберон, под краљем Робертом, никако и не познаваше, изађе на видик, задахнута духом са свим друкчијим од онога, који јој је дотле пут пречио. Друштво феудално, управљајући се једино повласти-

цама све је давало најстаријему, и старало се, да се наследство из једних руку не измиче; грађани су пак у својим законима уписивали по гдекоје правило, природнијега права, да се имаће дели међу свом децом под једнако.

Али ма како да је било понизно и стидљиво ново популарно право, оно се не би могло упустити у бој са правом аристократским, да није имало моћнога савезника у староме праву царева римских. Право је то било одавно напуштено, ма да није било потпуно заборављено, и у једанаестом и дванајестом веку оно се на ново појави са великом славом у гдекојим варошима Италије, нарочито у Болонји, где се око катедре Ирнерија, који је римско право предавао, сабраше многобројни ученици готово из целе Европе. Први су се Французи кренули преко планина, да као хаџије науке, онако како су им очеви ишли за крсташима, слушају у Болонји учене лекције римскога права. И на скоро Монпелје, Анжер, Орлеан стекше катедре римскога права. Под Филипом Августом Јустинијанове се Институције преведоше на француски; и така је била привлачна снага те правничке књиге, да су папе и сабори свечано забрањивали калуђерима да се правничком литературом баве, да се не би одвраћали од читања црквених књига. И доиста људима тога времена, заврзеним у збрку феудалних закона, изгледао је као сушти написан здрав разум римски законик, та дивна целина логичних дедукција, којима је подазна тачка природна правичност и општа корист. Богаташи грађански даваху своју децу на ове науке, у којима су они налазили оружје против феудалног стања ствари; а преко ових закона, којима је и по пореклу и по старини њиховој припадало двоструко поштовање, правници су могли радити на хиљаду начина да се ослободе ропства које су установе средњевековне на људе и на земљу натовариле биле. Свети Лудвик је већ овластво Лангедок, да се управља по римскоме праву као по својем праву општинском; а та ће се повластица касније дати и другим варошима. Онде пак, где ће се средњевековно законодавство и задржати, законик је римски стајао у приправности, да се у њ загледа у свакоме тешком случају, и

тим се путем опет уводио и у живот и у обичаје. Тако се у почетку тринаестог века започиње борба права природнога, било римскога, било обичајнога, против права аристократскога у феудалном друштву. Тај су рат правници подстакли, водили и држали, и он се потпуно свршио о знаменитој 1789, кад је равноправност однела победу над повластицом.

Сви неплеменити тражили су тада само слободу за имање и за личност, једном речју — грађанску слободу. Онда се још није ни мислило на оно што ми данас зовемо политичком слободом, а најученији међу ондашњим људима били би потпуно задовољни, кад би се увело у живот старо римско начело: сваки једнак у праву под једним господарем. Некада је римски цар био *жив закон* (*lex animata*); правници изрекоше, да је краљ то што је био цар римски; а краљеви су, опет, са своје стране давали овим правницима разна места у својој служби, и преко њих су управљали Француском, која се опет, мало по мало, под краљевску руку вратила.

И тако су две снаге стајале једна према другој; феудална аристократија, која је држала у рукама земљу и снагу војничку, и краљевство, које се ослањало на трећи staleж и на савете правника научених римскоме праву, и које се уињавало, да себи поврати власт, која му је била отета и да круни прибави старе прерогативе царске власти. Кад је умр'о свети Лудвик, није било тешко погодити, која ће од ових двеју снага однети победу, јер се краљевство већ показивало као једино средиште власти и изрицања правде, а у трећем се staleжу из дана у дан купило све више знања и богатства, а знање пак и богатство никада не остају без уплива.

5. *Трговина*. Пре крсташких ратова трговачке вароши у Италији Провансу и Каталонији биле су једине које нису много презале од даљина; трговачке вароши Немачке и Француске истом сад полазе њиховим путем. У дванаестом веку Троя у Шампању, Бекер у Лангедоку, и Сен-Дени код Париза имале су међу француским варошима годишње панађуре, чувене по целој Европи. Трговци из Руана, Орлеана, Амијана, Рема итд. били су у свези са богатим фабрикама у Фландрији и сидним местима у Брижу. Из Лиона, Нима, Авињона и Марсеља ишло се два пута

преко године у Александрију по источне еспапе, који се у Француску долазили још и преко Млетака и Немачке; Бордо је још тада извозио вино у Фландрију и у Енглеску; вароши по Лангедоку куповале су у Голеду оружје особитога кова, а у Кордови разне урађене и арабескама окићене коже. Васкијски морнари у Бајону и Бијарицу почели су велики риболов, особито на китове. Париз је имао *хансу* или удружење за еспапе који су долазили водом. Филип Август је потврдио све повластице париске. Отуда она лађа, што се и сад види на грбу париском. Свети Лудвик је узео трговце под своју особиту заштиту.

6. *Нова радност и пољска привреда*. Крсташки су донели с истока и неке нове из рађевине: ткиво из Дамаска, које је подражавано у Палерму и у Милану; стакло из Тира, које се подражавало у Млечима, и од којег се почела правити огледала у замену оних од метала, која су се до тада држала; млинове ветрене, употребу лана, свиле, гдекојих корисних биљака, као што је шљива из Дамаска, шећерну трску, од које је шећер имао заменити дотадашњу употребу још од старине познатог меда, али се иста могла неговати само у Сицилији и у Шпањолској, одакле се после пренела у Мадеру и на Антиље; најпосле дуд, који је обогатио прво Италију, па онда Француску.

У ово време почиње се сазнавати и за памук. Памучна хартија била је позната одавно; хартија од платна сазнала се на крају тринаестог века; али је тек од XVI века она потпуно истисла пергамен. Кићење гвожђа златом и сребром, рез печата и новаца усавршен је. Сазнаде се за емаљ, и израђивање јувелирских послова доби полет.

7. *Удружења (еснафи)*. У последње време римскога царства било је већ случајева, да су се радници истог заната међу собом удруживали. Германци, са своје стране, уведоше у обичај гилде, у којима су чланови завравали се да ће један другог помагати; они су томе удружењу бирала каквога бога или јунака као заштитника, и светковали су дружбу светковинама. У средњем су се веку те две установе помешале, и тако су изашли средњевековни еснафи. Карло велики их је забрањивао, а исто тако и синод у Руану

1189 године; али су еснафи толико били од потребе у овим временима безакоња и насиља, да су се насупрот свима забранама одржали. Чланови су еснафа доиста налазили заштите једни у других, еснаф је доиста потпомагао старце, удовице, сирочад. Сваки је еснаф имао некога свеца за заштитника, сваки је имао своје свечане дане, своју касу. Старешине и њихови помоћници бринули су се о целом еснафу, старали су се да нема превара, и мотрили су да се држе правила. По тим правилима ваљало је проћи строг и дуг шегртдук, али су опет иста правила осигуравала члановима еснафа искључан рад њиховога заната (монопол), тако да је у свакоме занату еснаф сам одређивао колико може бити мајстора. Отуда је следовало, да није било надметања, јербо није било слободе, и да су цене радовима биле одређене прилично високо. Али је та тако оштра дисциплина била од велике потребе још новој радиности. Касније су еснафи више сметали, али се у тринаестом веку тим начином обезбеђивао посао. Из тога је постао грађански стадеж. Још ми имамо правила, која је свети Лудвик дао израдити за еснафе париске. Старешине су еснафа имале дужност да пазе на владање чланова, они су руковали касом еснафском, и имали су чак и судску власт, али су опет и они пред државном влашћу били одговорни за сваки неред, који би се у њиховом еснафу догодио.

8. *Стање поља; недостатак сигурности.* Еснафи су давали неку сигурност радиности варошкој; али пољска привреда није имала никакве сигурности. Грдни простори земље налазили су се под шумама и лединама, и добро обрађене земље могло се наћи само око вароши и градова, око јаким замкова и манастира. Радник се није смео упустити далеко у поље, одакле му не би било лако утећи у своје склониште. Креспн у Вадоа показује интересантан пример, шта су онда биле многе вароши. Ту је било дугачко једно подграђе, одвојено од града јаким зидом; а око подграђа су опет свуд около били напасади. Зимн су грађани становали у вароши, а чим би се показала каква опасност, сељаци би се из околине такође склањали у подграђе, затварајући ту и своју стоку и свој алат. У пољима за време рада имали су само

колибе, као што их дрвари подижу по шумама, кад где иду на дужи посао.

А кад се толико бојао сељак, шта ли је чинио трговац? Он је опет, осим царине која се наплаћивала на варошким вратима, морао плаћати право спровода свакоме властелину кроз којег је земљу пролазио, да би се гарантовао од сваке пљачке. Који су трговали водом, били су такође подложни многим дажбинама а нарочито приликом несреће на мору. Ако би се догодило бродолом, околна прибрежна властела присвајала су себи све што би море избацило, чак и у оном случају, кад би људи заједно с товаром разбијене лађе изашли на обалу. „Овај је камен драгоценији од дијаманата, што ките круну краљевску“, рекао је властелин од Леона у Бретањи, показујући чувену једну стену, о коју су се многе лађе разбиле. А у оно време нису се људи снебивали и да мало помогну мору, дажним сигналима лађе на стену привлачећи¹⁾.

9. *Наредбе о безбедности путова; краљевски новац; Јевреји и менице.* Још свети Лудвик је обновио наредбу Карла Великога којом је налагано властели што је наплаћивала друмарину или мостарину, да ујемчи сигурност путника од сванућа до мрака. Да би олакшао исплате, исти је владалац наредио, да новац двадесет и четири властелина који су у тај мах имали право ковати га, иде само по њиховоме властелинству; међу тим да се новац краљевски прима по целој краљевини. Тим је учињен први корак к укинућу властелинскога новца²⁾.

Како је црква проблињала зајмове на интерес, кавшари су се страховито множили. То су обично били Јевреји, који нису ни могли никакву другу трговину радити, јер им је свака друга забрањивана. Отуда се и мржња против њих толико развила. Да би сакрили своја богатства и да би им лакши течај осигурали, они су изумели *менице*, које су уни-

1) И ово је било у обичају у српском приморју. Има спомена о рачуницама за накнаду ових штета, а краљеви су трговцима дубровачким у уговорима обрицали заштиту у овом случају.

2) Од Душана у напредак и у нас се била развила властелска или феудна децентрализација. Она је разорила стару нашу државу. Међу осталим знацима властелске или феудне анархије, или боље полиархије, која је под слабом Урошем у Србији ојачала, може се поменути и властелски новац. Докази се могу наћи у Ђубићевој књизи о југословенским новцима.

штите даљину међу капиталима као што је пара уништила даљину међу народима.

10. *Растење насељења.* Вешто и плодно владање Филипа Августа и светога Лудвика необично је потпомогло напредак и множење насељења, дајући друштву средњег века оно што му је највише требало: мало реда, мира и сигурности. Жоанвиљ нарочито тврди, да се насељење умножило, и не може се о томе ни сумњати, кад се погледају велики послови који су у томе веку извршени, и кад се погледа радљивост, коју је он у свачем развио.

11. *Универзитети.* Није било знатнијега манастира, а да у њему није било школе; а кроз дванаести век подигло се у границама старе Галије 702 нова манастира; у тринаестом пак подигло их се 287. Али се толико осећала потреба за наставом, да све те манастирске школе нису биле довољне. Појавише се друкчије школе по свима великим варошима. Како је било оскудно с књигама, и како су биле скупе, настава је живим говором постала од преке потребе. Чим би се који чувен професор разгласио на ком месту, ученици би гомилама к њему трчали, али је у средњем веку све узимало облик удружења или еснафа. У Паризу, у Анжеру, у Орлеану, у Тулузу, у Монпелје-у и професори и ученици образоваше под именом универзитета удружења или заводе, који су имали многе повластице. Универзитет париски имао је своје статуте од Филипа Августа из године 1215; и на тај су универзитет долазили ученици из свију земаља, јер се у школама предавало језиком латинским, који је у средњем веку био општи. Универзитет је био подељен на четири факултета: богословијски, правни или канонички, медецински и књижевни; у овом последњем се учила граматика, реторика и философија, аритметика, геометрија, музика, астрономија. Римско се право нарочито учило у Орлеану; медицина у Монпелје-у. Књижевни је факултет бирао ректора, коме су се и остали факултети покоравали.

Знатне су биле повластице, којима су ученици привлачени у ове универзитете. У парискоме универзитету је било петнаест до двадесет хиљада ученика, којима судије варошке нису ништа могле учинити, које нико није могао затворити за дуг, а који су, међу тим, врло често узнемиравали варош својим

распрама и иступима, али је између њих само у тринаестом веку изашло седам папа и мноштво кардинала и владика. Од како је пало римско царство, наука је остала у рукама свештенства, и само се свештеницима давала; универзитети су били пут којим је наука опет дошла у световне руке. Универзитет се париски истина називао *најстаријом кћери*¹⁾ *краљевском и тврдињом вере католичке*, али ће он на скоро по том имати у свему хришћанству тако велики ауторитет, да је више пута присиљно и папе и краљеве да рачунају с њиме.

12. *Сколастика.* У дубљини вере своје средњи век је дуго времена само богослове питао о разрешењу великих задатака, које без престанка поставља о себи самој и о Богу. Али се, на послетку, пробуди та радозналост и насрам других, и од тога времена појави се на ново философија, која се била већ пре шест стотина година угасила, и појави се са особитим неким карактерним особинама, по којима се прозвала сколастиком.

На молбу калуђера из Бека свети Анселмо написа у једанаестом веку свој *Монолог*, у коме почиње у смелој претпоставци говор о човеку који не зна ништа и који помоћу једино природних средстава почиње тражити истину. У том је послу разум прост понизни слуга вере, јер се Анселмо служио умовањем које је Аристотел употребљавао за проналажење научних истина, једино у намери да истим путем докаже верозаконске истине. Кад су касније шпански Јевреји с арапског на латински превели многа дела Аристотелова, за која се у пређашњем веку ни знало није, јер се дуго времена знало само за различите делове *Оруђа*, тринаести је век стајао као засељен тим новим богатством, и Аристотело је тада као прави господар за владао на свима катедрама философије. На несрећу дуго учење његових првих књига, које ондашњи научници нису били добро разумели, затурило је дух средњег века на један пут, с којег се, после, с претешком муком сишло. Сва наука би сведена на голу формалну вештину умовања, и мислило се да је истина у свакоме силогизму, који би само с поља изгледао правилно склопљен. Није, дакле, сколастика била известан систем философије, нити какав велики научни зборник о великим

¹⁾ Према *universitas* која је реч женског рода.

питањима, која нас интересују; она је више била неки извесни начин расправљања о свима питањима, узимљући за полазну тачку премисе непоуздане, од оних који суде и постављене, о којих се истинитости није претходно никакво уверење потражило. За то из те философије није ни изашла никаква идеја која би потресла свет. Она оста као нека врста интелектуалне гимнастике, где се награда није давала за проналазак истине, него за победу у речима, онима који друге управо надговоре танким или смешним разликама, и језиком и називима, који су само посвећени могли разумети. Много се снаге и времена трошило у тим препиркама; али се у њима дух ипак снажио и оштрио; и тим се оруђе за потоња озбиљнија изучавања припремало.

Дванаести се век орио од великих препирака Росодена и светога Анселма, Абелара и Гиљома де Шампо. У тринаестоме се веку дуго препираше Скотлендац Дунс Скот и Италијанац Свети Тома. Обојица су живели и учили у Паризу са грдним одјеком; они су на своје присталице поделили и школу и хришћанство, а њихове су присталице својим препиркама пуниле још и нео четрнаести век. Њима је претходио Немац Алберто Велики, који је после постао владика у Ратисбону и који је због свога опширног знања прозван мађиоником.

И Скот и Тома и Алберто били су по своме рођењу туђинци у Француској. После њих може се споменути Венсан де Бове, исповедник светога Лудвика, не по снази свога дара, него по занимљивости, коју нам пружа енциклопедија коју је он склопио о знањима свога времена под насловом *Speculum majus*, онако као што је Плиније начинио енциклопедију знања свога времена. Ваља, међу тим, напоменути, да је средњи век све до тринаестог века живео од научних останака старог века, ништа не принављајући. Алберто Велики већ наилази на пут посматрања, али се научно нахођење јавља тек са Родером Беконом, енглеским калуђером, који се учио у Паризу, и који је открио или барем у својим списима показао како се прави пушчани прах, стакло за увељичавање и ваздушни шмрк. Он је уочио потребу да се поправи календар, и оне реформе које је он предложио слажу се, на длаку, са онима које су уведене

под папом Гргуром XIII. Бекон умре око 1294. пошто је много година провео у затвору као вештац и мађионик. И Шпањолац Рајмондо Луљ у Паризу је, „у тој философској вароши“ почео развијати своју велику уметност, моћан један али узалудан покушај, да се склопи класификација наука и да се начини нека врста машине за мишљење, која би ојаловила ум. Рајмондо Луљ је хтео да обнови крсташке ратове с науком као јединим оружјем; он је хтео моралним освојењем Истока да освети пропали покушај материјалнога освојења.

13. *Астрологија, алхимија.* Једна заблуда овога века била је астрологија, која се укорењавала све већа и већа до шеснаестог века, док се, најпосле, у седамнаестоме веку није угасила. Астролози су говорили за се, да они у звездама могу читати судбину људску. Друга је будалаштина била алхимија, која је тражила философски камен, а то ће рећи начин како се разни метали могу претворити у злато. У овим сањаријама ипак се тражећи злато пронашло много друго којешта лепо. Астролози опет, једнако гледајући у небо, на посетку су добили вољу да траже законе по којима се звезде крећу; алхимисти пак истина не нађоше злато у својим дончињима, али нађоше којекаква нова тела или нове особине оних тела, која су већ позната била. Таким је начином пронађена вештина дистилсати соли, тако су пронашли јаке киселине, емаље, конвексна стакла од којих су се почеле правити наочари, пушчани прах, који су већ познавали Арапи, и бусолу, која нам је¹⁾ може бити, из Кине донесена¹⁾.

¹⁾ Алхимисти су веровали, да су минерали обдарени животом као и биље, и да се они у земљи развијају новим једињењима међу саставним елементима њиховим, усавршавајући се непрестано, и прелазећи из једног несавршенијег стања у друго савршеније, а тежећи злату, као најсавршенијем металу. Из тога основног лажног начела они су логично изводили, да се послу природоуме може притећи у помоћ и да би наука могла наћи начина да преобраћа метале чим би јој пошло за руком да нађе философски камен, то јест ону за то мењање потребну материју. Велики еликсир који би имао да да злата, дијаманата, па чак и здравље и Матусалемов век, не могаше се никако наћи; али алхимистима имамо да благодаримо за прве описе обичних наших метала и за прва правила радње у лабораторијама и апотекама, за антимоц, за бишмут, за водатишни алкалн, за многа једињења живина, оксиген,

14. *Вештици*. Кад говоримо о заблудама научним, треба да коју речемо и о заблудама духовним. Киптело је вештицама. Многи од ових несрећника веровали су тврдо, да су у одношајима с ђаволом, а људи су онога времена слади на сцениште читаву гомилу лукава, које је требало само лечити.

15. *Књижевност*. *Напредак француског језика*. Да се народ француски у тринаестом веку ослобођавао педена средњевековних познаје се и по томе, што се језик његов почео на послетку, опраштати латинских облика и хватати се правога карактера свога. Језик је француски постао језик законодавства, језик судства и закона краљевине јерусалимске. Виљхардуен, историк четвртога крсташкога рата, Жоаивил, биограф светог Лудвика, већ су писали француски, и ми читамо њихову историју. Један Млечић, преводечи 1275 једну хронику своје отаџбине на француски, правдаше се што то ради, говорећи да је језик француски познат свуда по свету и да је пријатнији чути него икакав други“. Десет година пре тога учитељ Данте-ов Брунето Латини писао је своје *Благо* француски, за то, „што тај језик сви знају.“

16. *Трувери*. У исти мах, кад је Париз сјајношћу своје школе привлачио себи одличне духове свега католичког света, народни језик, који су доктори презирали, ширио је такође уплив свој врло далеко од наших граница. Много је пута геније француски осуђен као еписки неплодан, а тада је он на све околне земље проливао читаву реку велике поезије. Од како је крсташки рат на Албијојце удавно у крви образованост јужнога француског језика, трубадури се ућуташе, и више се не могаху чути нити мушки звуци Бернарда де Вантадур, или Бертранда де Борн, нити меко прижељкивање писаца песничког надметања. Али на север од Лоара још су *трувери* певали *јуначке песме* (chansons de geste), праве епонеје, које су преводили или подражавали у Италији, Енглеској и Немачкој. И ми с потпуним правом можемо рећи да је у дванаестом веку интелектуална власт у Европи припадала Француској.

фосфор, цинак, минералне и вегетабилне боје, за чистићење и сјајање драгих метала, за увођење металних лекарија у медицину. (Figurier L. L'alchimie et les alchimistes. 1885).

Најчувенији од тих трувера били су: Робер Вас, писар из Каана“, који је око 1155 писао *Брита*, чудновату историју краљева енглеских; Кретјен де Троа (после 1100) који је писао *Кавалера лавовог*; Мари де Франс, од којег су нам остале јуначке песме, пуне топлоте и песме лирске као што су оне Одфроа де Бастар, у којима је свака романса мала наивна драма; кнез Кен де Бетин, један од предака Сибија, који је учествовао у четвртој крсташкој рату, а после га опевао, подесивши ону хармонију стиха, којом су се трубадури тако вешто служили; на послетку јадни Ритбеф, савременик светог Лудвика, први тип песника по професији који се својим занатом није могао обогатити, јер је „кашљао од зиме, а зевао од глади“, ипак је, усред те невоље, био пун веселости, оштрине и смелости, пишући о свачему отворено и слободно.

17. *Приче; роман о ружји*. Ритбеф је најбоље познат писац ових прича и смелих оштрих приповедака, које су толико волели стари Французи и у којима се ни писар, ни властелин ни мало нису штедиле. Ти се напади могу наћи у чувеној поједи о *Лисцу* сатири феудалног друштва, и у најпопуларнијем делу тога времена у *Роману о ружји* Гиљома де Лориса савременика светог Лудвика и *Жана де Менг* који је умр'о 1320. Ови се нису плашили да скрешу племћима, „да њихово тело не вреди ни јабуку више него тело таљигашево“. И о краљевској власти, која се тада баш кретала к утврђивању своје апсолутне моћи, говорили су они врло слободно, богателишући је. Из тога се види она мукла мржња, која се кувала у срцу грађана и која ће с оноликим бесом у средини будућег века избити на површје у дивљој буну Жаковој.

Али би погрешно, ко би од ових слободних приповедача градио ране револуционаре. Они су штампали онога времена, и у њиховим стиховима ваља тражити одјек свију дневних гласова, свију узбуђења гомиле. Сав је њихов посао да се подсмевају и смеју. Они се титрају и с оним што највише поштују, а то је црква, или с оним од чега се највише боје а то је пакао. Могла би се навести читав гомил примера у потврду овога што је казано; али ће бити боље изнети причу *О простаку*, који је добио *рај на суду*, у којој се

налази онај снажни здрав разум и оно грубо осећање правичности, којим се каткад одликују људи из народа. „Умре један простакац, и нити ђаво нити анђео да за њим главу окрену. Његова душа, погледавши десно на небо, смотри где свети арханђео Михаил води једнога изабраног, па пође за њим до пред рај. Свети Петар пусти изабранога, а стане одбијати ону другу простакову душу, која није имала никакве препоруке. „Красни господине Петре, рече му душа, коју је одбијао, Бог се љуто преварио када те је поставио за свог апостола, па после за свог вратара; ти си га се три пута одрекао. Што не пусти душу која је од тебе поштенија?“ Свети Петар се врло постиди, и потужи се своме брату светоме Томи, који покуша са своје стране да безобразника од раја одбије. Али се простакац осне на ново на Тому: „Томо, ти ли си се зар овде усприсио, који ниси хтео веровати у Бога, докле му ране претима ниси опицао?“ Свети Тома онда прибегне опет светом Павлу, а кад се овај умеша, њему простакац скреше ову истину. „А да ли ти не бејаше онај свети Пavaо ћелави, који је камењем убио светoга Стевана, и коме је благи Бог шамар ударио?“ И Петар и Тома и Павла, не имајући шта одговорити, потуже се самоме Богу, пред којим се окривљени, некакав роб ослобођен због своје речитости, оправда, и тако простаку да за право сама правда божија“.

Другога једног дана тако ће му дати за право и правда човечанска.

18. *Вилхардуен и Жоанвил*. Тринаести је век знаменит у књижевности по томе, што се у њему појавила француска проза. Али први француски прозајци нису књижевници од заната; то су два славна властелина, који су и сами умешани у оне догађаје које описују. Жофроа де Вилхардуен, маршал од Шампање, оставио нам је историју четвртога крсташког рата, *Освојење Цариграда*, у чему је као што се зна, и он сам учествовао. Он пише као војник, стилем снажним и кратким, с извесном војничком крутоћом; он ништа не удешава, иде право напред, с једнога напада на други, и само кратко узвикне онде где би га што зачудило. Господар Жонвил, такође Шампањац, показује у својим мемоарима о седмом крсташком рату више гин-

кости у стилу и више финоће у духу; он посматра, размишља, и разговара се радо о свачем, о својим властитим осећајима као о делима војничким. То је већ Фроасар, али такав, какав је могао бити као саветник и пријатељ смернога и изврснога Лудвика IX.

19. *Уметности. Готска архитектура*. У уметностима тринаести век бележи полет готске архитектуре. Округле линије свода, близу сусрета свога на један пут се пребију, утање и полете у висину, еда би тамо ближе к небесима, незадржано однеле свод црквени и молитву народну. У то време су подизани они висови изрезанога танког камена, саборне цркве у Паризу, Руану, Амјану, Сану, Шартру, Рему, Буржу, Страсбургу, и света капела светoга Лудвика у Паризу, који замењују архитектуру римску, тешку и гломазну, храмовима, у којима се показује сва смелост мисли, сва узвишеност, сва ватреност религиозног осећања. Нови стил, који је постао северно од Лоара, прелази да Манш, Рајну и Алпе; и читаве колоније француских мајстора носе га у Канторбери, у Утрехт, у Милан, па и у саму Шведску. Кипови груби али наивни красе уласке, галерије, преграде, а тек се у наше дане с тешком мукомна ново нашла тајна животниси на стаклима, која онај онако мађионички утисак производи. Живописци минијатурни који су красили својим сликама молитвенике и требнике, такође су напустили прекрасних дела.

Италијанац Чимабуе, учитељ Бота, почео је у овом веку у Флоренцији обнову живописа. Музика је још муцала; тек ће у петнаестом веку велики уметници у Фландрији и у тој уметности сиремити окрет на боље¹⁾.

¹⁾ Овај спис из дела калуђера Гиљома о животу Сужеровом показује с каквим су сјајем првие у средњем веку грађене: „Сужер сазва са разних страна краљевине свакојаке мајсторе, зидаре, столаре, живописце, коваче, златаре и каменаре, који су по своје послу чувени били, и заповеди да троше дрво, камен, злато, дијаманте, и све друге скупоцене материје не жалећи, само да узвие славу светих мученика и да начине цркву нову, пространу и сјајну на место старе, мале и тескобне која је догае била. Тој цркви, сувише, даде он многи и драгоцени намештај, посуђе златно и сребрно, ситно посуђе од оникса, смарагда, кристала, ткања од пуриура, одежде везене златом или од саме чисте свиле. Уза све то даде још израде од стакла и мрамора и мноштво свештенога посуђа“.

20. *Калуђери просјаци*. И у цркви се уведе особита једна новина у тринаестом веку, а то су калуђери просјаци. Свети Бенедикт обнародовао је око 529 године манастирско правило, које су мало по мало усвојили сви калуђери са запада. Тим се правилом прописивао рад телесни и духовни. Бенедиктивци су, по томе, радили земљу и проповедали, преписивали рукописе и молили се Богу. Уз њихове су манастире обично биле и школе, и то је много помогло, те књижевност није коначно пропала. Разни редови калуђера, који су после створени, држали су се, мање или више, опет те мисли, и у главном су јој увек били верни. Али Францишканци, које установи 1215 свети Фрањо Асиски, и Доминиканци, које основа Шпањолац свети Доминик у Тулузу, 1216 године, имађаху са свим другачији карактер. Францишканци и Доминиканци нису потпадали под власт владика, они су били војска одана само светој столици, и морали су живети од милостиње, нису смели ништа имати, морали су јурити по свету и носити јеванђеље онамо где га свештенство, већ сувише богато, није више носило, међу сиромаше, по раскрсницама и по путовима.

Огроман је био утисак ових ватрених проповедника на народ и на саму цркву. Доминиканци су добили са свим нарочиту мисију, да повраћају у веру јеретике, и њима се за то, 1229, повери и служба инквизиције. Суђење инквизицијом постало је, истинна, у Француској поводом Албијојаца али се, срећом, није могло у Француској тако раширити и укоренити као у Шпањолској и у Италији. У Француској су се Доминиканци звали Жакобинима, за то што је први манастир њихов био сазидан у улици Сен-Жака. Францишканци названи иначе и *мала браћа*, подразделили су се на два три реда. Дунс Скот, Рајмонд Дуљ и Роџер Бекон били су Францишканци; свети Тома и Алберто Велики били су Доминиканци. Кармелити и Августинци постали су истога века, иса претходнима су чинили четири реда калуђера просјака. Озбиљност, строгост и претерана смиреност ових нових калуђера и ученост неких њихових чланова подстаклоше и остале калуђере, као и световно свештенство на пажљивији живот и на надметање, и дисциплина црквена бидоиста јако утврђена. Али и то не за дуго. С крајем века који је следовао, она се на ново и врло силно уздрмала.

(Наставиће се)

ФИЛОСОФИЈА И НАУКА

(ОД ВУНТА)

(Свршетак)

На овај начин уклоњен је двосмислени положај философије према осталим појединим наукама. У формулисању општих механичких и физикалних закона, као и у теорији материје, коју је Кант развио у својим „*метафизичким почетним основима природне науке*“ није се Кант ни најмање бринуо о успесима и резултатима појединих наука. Њима је оставио одрешене руке у обрађивању и сређивању појединости. У исти однос постављена је његова философија и према осталим областима са којима се додиривала, као што је н. пр. теологија и наука права. Једна непобитна корист била је од овога и то та: што је на овај начин одређена граница била много јаснија, ндго што је била у старијој метафизичкој школи. Да ли су ове нове границе за-

довољиле за дуже врхмена и једну и другу страну, то је са свим друго питање. Природна наука у брзо је увидела, да мора напустити Кантове опште теорије, јер се оне нису могле сложити са искуством. Правничка наука није могла да прокопше са његовим укоченим моралним императивом и са његовим строгим назорима о урачуљивости и накнади (одмашћивању). На другој страни опет Кант је сам себе пустио, нарочито у својој науци о праву, да замашно заиђе у туђу област специјалног испитивања.

Ови премашаји или ово нечување граница умножаваху се брзо код Кантових следбеника; а у истој мери отпочињаше се у појединим наукама процес самосталног рада, који је мало по мало дотерао до данашњег стања у коме

постоје две философије: философија философа и философија специјалиста. До душе први Кантов следбеник Фихте држао се граница, које је Кант повукао и труђаше се што више, да их тачније обележи. Своју философију називаше Фихте, „наука науке“, јер јој је у задатак ставио, да све опште научне принципе развије и пронађе а priori. Свако изведено начело његове философије, мора бити eo ipso највиши принцип какве специјалне науке, мишљаше Фихте и, та наука добиће својствену јој садржину тек онда, пошто овај највиши принцип примени на искуство. Са овако релативно скромним задатком философије, не могаше се један Шелинг и један Хегел да задовоље. Шелинг хоћаше да васпостави јединство науке у духу Платоновом и толико је занет био, да је по шаблонисаним начелима своје природне философије лекарске рецепте прописивао. За решење овог задатка уложио је Хегел сву снагу свога прилежаша и неустрашиму консекветност свога мишљења, у коме су чудновато једно с другим измешана смелост и дубина идеја са укоченом педантеријом за форму и допадљивост, као и за неки особити шематизам, који дух убија.

Хеглова система задовољаваше све потребе онеме, ко се хтео у напред њој да преда и жртвује сав савцит.

Не беше ни једног општег ни засебног питања на које Хеглова философска система не би умела одговорити. Али како живи ток научног развића иђаше својим путем не окрећући ни главе па дијалектичко и вештачко дело Хеглово, то се догоди, да се свет једног лепог дана нађе у рукама две научне системе, од којих обе хоћаху да обухвате једну исту садржину појмова и факата; а овамо се по форми и методи међу собом толико разликоваху као што се зелена прастара шума брега разликује од пуштеног сидава, који је начињен од дрва исте шуме. То беше дакле резултат ове тежње за јединством науке. Тако посташе философска система и научна система две различне науке, које, сем имена, ништа друго заједничко не имаћаху. Што су се при свем овом дешавали међусобни утицаји, који су по кад што могли имати снажније и трајније дејство, то опет они нису ништа могли да промене неприродност самога односа. Могу се до душе похвалити некоји савремени про-

тивници Хеглови, да је њихова појава уменија, и да им је по кад што и метода много ближа методи позитивног истраживања. Ну опет због тога ништа се није променило у односу философије и појединих наука. Хербарт и Шопенхауер нису друкчије схватили однос философије према осталим наукама, него што су га схватили Шелинг и Хегел и фактички однос остао је у главном савршено неизмењен.

Да се овакав однос није могао одржати показује резултат. Покушај, да се философији извојује положај, који је имала у староме веку, учинио је да се она обреда изван наука место да стоји над њима. По све је неистинит изговор, који противуречи стварним потребама јединства човечијег мишљења, што данашњи философи хоће да оправдају овај положај философије, тврдећи, да има два пута да се предмети сазнају: *обични*, са којим се баве поједине гране наука и, *особити*, виши начин сазнавања, до кога се само философија уздиже. Или је један или други од ова два начина погрешан; трећега излаза нема. Али ево, није тако тешко доказати, како дисонанцији између философског и научног посматрања, у стотину случајева од прилике, осамдесет пута лежи узрок у томе, што философи нису биле добро познате све истине са којима је научно искуство располагало. У 20 осталих случајева специјално изучавање погрешило је што се није својски обратило Психологији и Логици за савет, или што се није мало више побринуло за податке из научних грана са којима се граничи. У оба случаја дисонанција је таква, да се може и мора разрешити и управо задатак философије требао би у томе и да буде, да одклони противуречности, које се појављују између појединих области сазнавања испитујући их до дна душе.

Како је стара философија поједине науке сматрала као своје огранке, то се од почетка новије философије почела припремати нека промена у овоме односу. Поједине научне гране, нарочито математичке и природне науке биле су те, које су философији дале врло плодних мисли. Пролазан покушај да се философији врати положај, који је имала у античкој култури, неће моћи да заустави овај ток развића. Па и сам овај покушај баш није могао да остане слободан од започетог тока

развића, као што то многобројни утицаји до-казују. Циљ развића састоји се очевидно у томе, да Философија не иде од сада више само крадом и случајно за подстицајима које на њу чине поједине науке, већ да она сама себи узме цео обим научног искуства и да га постави за свој фундаменат. Тек онда ће она постати „наука наука“ у правом смислу ове речи, кад она започети посао појединих истраживања поведе даље, и доведе га до завршетка у колико се то икада могло постићи према човечијим тежњама и снагама.

Да је потребна таква једна општа наука доказује не само онај општи философски покрет, који се данас живље но икада појављује у области појединих научних испитивања, него потреба ова потиче пре свега из онога захтева за јединством и везом, од којих се наше рођено мишљење не може никако да ослободи. Овоме захтеву не могу да одговоре поједине научне гране. Не могу да одговоре ни онда, кад би их све ујединили и то из два узрока. Први узрок лежи у свези општих научних принципа, а други у слагању или подударану фундаменталних норми и метода нашега сазнавања.

Свака посебна наука обухвата једну специјалну област факата и појмова, и труди се да између саставних делова своје области пронађе везу којом се они објашњавају. Али се никада таква једна научна грана не може да издвоји из укупног система човечијег сазнавања, а да не остане у свези и разноликим односима не само са суседним областима, него и са другим удаљенијим општим дисциплинама. Физичар, хемичар, физиолог имају на последку сви посла са истом материјалном основом тела; полазећи само сваки за се са друге тачке посматрања. Код све тројнице одржаће се за цело најдуже као поуздан онај појам о материји, који узмогне задовољити захтеве сва три испитивача. Овоме се мора наравно додати и то, да сва тројца ваља да чују и услишају опомену психолога: да се субјективни факти наше свести без објективног објашњења црпеног из наших представа не смеју препосити на спољни свет — на саме ствари. Зоолог, ботаничар, анатом, физиолог и паталог, сви редом наилазе на појам „живот“, само сваки од свога особеног круга искуства. Ограничење животног процеса од оп-

штих природних појава ангажује и Физику и Хемију и стоји у блиској вези са космолошким и геолошким питањима. Докле год се простире царство искуства, дотле се у њему простире и владавина општег принципа узрочности. Како је могуће замислити екзактно схватање овога закона без темељног познавања најглавније његове примене у појединим наукама? А како се може показати његов постанак и општи значај а да се не куцне на врата Психологије и теорије сазнавања?

Оваквих примера могло би се још навести. Чим у границама посебног испитивања искрсне какав важан проблем од општег значаја, он постаје одмах предмет философских задатака, јер за решење његово потребна је помоћ других научних грана а нарочито помоћ Психологије и теорије сазнавања. На овај начин истиче се захтев из саме средине појединих наука за неком науком *принципа*, општих основних појмова и закона, за коју би науку могли задржати име *Метафизика*, предпостављајући наравно, да се под овом науком принципа не мисли на стару гадуру, која је под овим именом толико властвовала.

Према овоме, Метафизика би имала за своју основу укупну садржину наука, које се баве искуством, у колико ова садржина има начелну вредност и доприноси ка стварању нашег научног схватања света. Од ње би се издвајале поједине специјалне области и то због особености факата, који су садржина исте области. Ту долази на прво место *морални (наравствени) живот*. И овде су извесне поједино науке као: Антропологија и Историја, наука о праву и политици, које се баве од чести појавима моралног развитка, а од чести важном променом моралних закона. Али опет зато, због специјалног правца свога истраживања све ове дисциплине не могу коначно решити питање о постанку и бићу моралности (наравствености), јер у ово питање задиру најдубље психолошка и метафизичка оцењивања.

Сличан засебан положај припада тако исто и *осећању лепота*, по његовом вештачком суделовању као и по његовоме утицају на схватање природе. Вештина у њезиним разноликим облицима чини садржину разних наука, које се баве од части историјским од чести теоријским посматрањима исте. Опет дакле за-

хтеви који би се стављали као специјалан задатак историчарима и теоретичарима уметности, не могу бити разрешени на основи посебног посматрања, јер се оваким голим посматрањем не долази до решења општих естетичних проблема. И естетично испитивање исто тако као и етично, не може казати да му није потребна помоћ Психологије. Наравно, Етика и Естетика као год и Метафизика могу полагати право на научни карактер свој само онда, ако се буду ослањале у свој основи својој на здрав темељ појединих грана испитивања. И тек за то, што их та посебна испитивања носе на грбини својој, оне тиме добијају право, да одозго утичу на посебне гране испитивања пресудно и меродавно.

По овоме Метафизика, Етика и Естетика баве се садржином људскога сазнавања и тежења и то од чести укупним обимом сазнавања и тежења, а од чести опет појединим одличним правцима његовим. Али наше сазнавање није ту само од себе готово и зрело од један пут, већ је то нешто што се развија и постаје. Истиче се дакле питање: која су то помоћна средства са којима човечији дух постаје господар знања, и који су то закони по којима се дух управља и којима се поворавља? Како су ова помоћна средства опет од општег значаја не гледећи на особености техничке при специјалним истраживањима, и како се закони сазнавања потпуно саглашавају код најразноличнијих објеката, то по себи излази одавде довољно грађе за задатак једне опште науке, која би могла стати уз раме Метафизици допуњујући је и, којој би могли оставити њезино старо име *Логика*.

Наравно да ће се други захтеви стављати овакој научној Логичи а оне они којима се бавила пређашња Логика, која се култивирала тако дуго као нека философска пропедајтика. Наслањајући се на Аристотела и шолестику гледала је стара Логика да сведе законе нашега мишљења на неке убоге форме, које је стварни развитак човечијег мишљења већ одавно преживео и за собом оставио. Да метода, коју ђак стече брижљивим занимањем у својој струци има више вредности него сухопарна вештина оваког логичког формализма, није више тајна за никога. Баш противно овоме шупљоме формализму има научна Логика да реши два задатка, који се никако не даду

разрешити независно од сваког односа са фактичном садржином нашега сазнавања, већ шта више оба задатка захтевају изрично за своју основицу широку основу научнога искуства. Један од ових задатака састоји се у решењу проблема из науке о сазнавању и гласи: који су то услови, које су то основе и границе нашега знања? Други задатак састоји се у решењу проблема из науке о методама и гласи: који су то принципи и методе, којима се научно испитивање служи по разним путевима својим? Логици у овоме смислу и са оваким задатком не би била дужност да проналази правила како ће нас научити да можемо правилно мислити и проблеме решавати, него би јој био задатак да проучавајући фактичке законе нашега мишљења и истраживања, апстрахира из тих закона примене опште и заједничке норме сазнавања, како би са своје стране могла да утиче на научно мишљење расветљујући га и потпомажући га.

Рећи ће неко: ово је огроман задатак који се од философа тражи, и за решење овога задатка нема још ни једне дорасле снаге човечије. Ја одговарам на то: и ја не мислим да је сваки философ позван за израду какве философске системе, у којој би биле изведене подједнако све дисциплине философије. Не. Али се философија не сме одрећи захтева, који тражи поделу рада као нужну конзеквенцију огромног гомилања научне садржине, и ако код ње општност задатка исључује сувише велико парчање и тражи довољно знање макар оних научних грана, које се са њоме непосредно додирују. Једно је са свим јасно а то је, да мора, како ја мислим, престати једном то стање да философ буде само философ онако у ваздуху и ништа више. Мора се од њега тражити најмање потпуна владавина знања макар једне специјалне гране, која је најближа његовим философским радовима. —

У колико на овај начин философија чува и има на уму везу са појединим наукама, у толико би требало више очекивати од представника појединих наука да и они, кад год их потреба изведе пред философа питања, не упуштају се без циља и плана у широку пучину спекулације, него да се са своје стране сете услова и помоћних средстава која су нужна за такво предузеће. Наравно, не може се од специјалисте тражити познавање целе

философије, као год што се не може ни од философа тражити знање свих појединих наука. Али се од специјалисте може тражити толико увиђавности и знања, да се бар уме оријентирати у регионима са којима се његова струка граничи и где може често пута наћи одговора за своје тежње и покушаје. Тако једно опште оријентирање свагда ће му бити добро дошло тим пре, што је сваком специјалисти непремено потребно да познаје везу и однос своје сопствене струке са осталим укупним наукама, ако хоће да стече самостално мишљење у суђењу и пресуђивању философских питања.

Не треба нарочито наглашавати, да поред оваког критичног и систематичног расправљања философских проблема, остаје и даље у снази и важности и историјски правац, по коме су се до сада третирали питања философа. Али наравно, последице промењеног положаја, који је философија на овај начин заузела, имаће утицаја и на пезину историју. У колико философија буде више престајала да буде само општа историја или читуља философских система; а све више буде се претварала у општу историју науке, у толико ће

она више попуњити једну осетну празнину у вези нашега знања, које ће без философије изгледати увек раскламитано. Према овоме прави и истински задатак историка философије био би тај, да нам нацрта јасну слику идеја које су владале и утицале на целокупно развиће науке; а не као што је то до сада било, да нам пише и прича хронику мишљења и заблуда појединих философа.

Задатак је историје философије да у једну реку скупи све многобројне изворе сазнавања који за себе сируже у разним областима знања људскога тако, да се у речи не распознаје сваки извор за се, али да се добро распознаје заједнички правац куда сви теже и теку. Свест о овоме међусобном утицају оскудавала је по кад што и најновијој прошлости. Поједине науке не могу се због овога бозна колико прекоревати, колико се може кривити сама философија. То је ствар философије да негује и одржава свежи однос између себе и појединих наука узимљући од њих оно што њој треба а то је: *основа искуства* и, враћајући им оно што оне немају а то је: *општа веза нашега сазнавања*. m + m.

ШКОЛЕ ЗА ОБРАЗОВАЊЕ СЛЕПИХ

(Наставак)

1. *Никола Саундерсон*, рођен 1682 године у Турстону, у провинцији Јорк. Овај чувени слепи научењак изгубио је вид још у првој години свога живота, и то услед богиња оба му ока истеку. Отац му је био акцизни порежница. Он се одмах постарао, те је свога слепага сина дао у школу, који је и пре тога показивао велику тежњу за науком. Овде је Никола показао изванредни напредак у грчком и латинском језику, и није много прошло а он је већ могао старе класикере и да чита и да разуме, па и предавања на тим језицима да слуша. Његово велико и верно памћење било је испуњено местима из *Виргилија*, *Хорација* и других писаца, и он је имао обичај да их на врло вешт начин у zgodним приликама наводи и употребљује. Сем тога, он је изучио добро и Француски језик. Прву

наставу у рачуну давао му је отац, и услед тога математика му је била у доцнијем изтчавању као главни предмет. Још испочетка он је сам изналазио за се помоћна средства и правила, по којима је могао не само обично задатке да ради, него и најзамршенија рачуњања да решава најкраћим и најсигурнијим путем, и тако да дође до резултата. С тога су га и сами његови другови радије питали за неразумљива места, него и свога учитеља. За рачунања Саундерсон је измислио једну рачунску таблу, која се састоји из једне даске, која може бити по величини колико год се хоће. Ову даску он је поделио у квадрате, али тако, да је онај размак између појединих квадрата мало издубљен, те квадрати остану испуњени, и на тај начин обадвоје се може питањем разли-

ковати. У сваком је квадрату избушено по 9 рупа. Размаци између квадрата такође су избушени, али тако, да ове рупе долазе потпуно у једном реду са онима у квадратима. Рупе у квадратима су у три реда, сваком по 3; а цифре којима се Саундерсон при рачунању с том рачунаљком служио, били су дрвени или коштани клинчићи, које је он забадао према значају и количини броја, у поједине рупе. Први десни квадрат био је само за јединице, а први до њега за десетице, онај, што иза овога лево стоји, за стотине и т. д. Где треба да дође нула, ту је остајала празна рупа без клинчића, и то је значило Саундерсону оно исто, што и окатом кад на табли напише кредом нуду.

Исто тако Саундерсон је и геометрију учио рукама, помоћу опипљивих знакова. За геометријске задатке, он је употребљавао опет једну даску, која је била избушена у много редова. И овде је имао, као и код рачунаљке мале чепиће, који су били подесни, да се могу у сваку рупу уградити. Сад кад хоће каку геометр. фигуру да направи, онда према њеном облику, удешава те на разна места углављује оне чепиће, и у исто време једним концем или танким канапом спаја их један с другим, и онда му онај колац образују стране оне фигуре коју прави.

Саундерсон је знао врло добро и музику а нарочито свирање у флауту. Памћење је имао необично јако, а пипање тако оштро, да је могао прегнати да разликује праве старе римске новце од лажних; слух му је такође био развијен врло јако. Он је могао по гласу да позна личности, с којима се је пређе састајао. Па није само то. Он је могао по гласу да сазна кака је соба и да ли је празна или намештена, само кад у њој проговори ма ко; јер по одјеку он цени каки је и колики је онај простор, и каки су предмети у њему. Математику је учио понајвише самосталним размишљањем о ономе, што су му из добрих деда те врсте читали. У години 1707 буде постављен за учитеља философије, а после четири године постане сталан професор математике на истој школи. Његова су предавања била врло јако посећена.

Он је читао (предавао) о Њутоновим математичким делима, па и о самој оптици, коју је он могао да разуме и изучи на тај начин

што се правила виђења (о светлости) као и друге математичке науке, могу да представе линијама и угловима, и тако и да се објасне.

Он је и писао целу математику за своје ученике, али за живота није дао ништа да се оштампа. Тек после његове смрти Камбришки универзитет изда о своме трошку његове основе Алгебре. *Он је први изнашао да се коцка може поделити у 6 пирамида, које се у средини коцке врховима додирују, а стране коцкине остају као њихова основа.* Због свога доброг знања имао је леп глас и велико уважање међу математичарима онога времена.

Доцније је Саундерсон постао и члан академије наука у Лондону, а Краљ Ђорђе II., који га је и лично познавао, наименовао га је за доктора. Он је се оженио 1723 године. Кад му се прво дете (женско) родило, његови пријатељи мишљаху, да ће га много обрадовати, кад му кажу, да му се родила ћерка са *здравим очима*, али се зачуде, кад им он одговори: „ко зна, да ли ће њој очи помоћи, да дође до неког већег образовања, него што би без њих“.

Саундерсон је умро у 56-ој години свога живота.

Ако оваки примери не долазе у обичне појаве ни у данашње време, кад су школе за образовање слепих распрострањене, тако рећи, по целом свету, и кад се образованих и интелегентних слепих налази у свима класама друштвеним и свима врстама рада, опет ни Саундерсонов рад није био у стању да покрене питање о образовању слепих у оно доба. Саундерсон је истина свакога задивљавао својим радом, а нарочито својим универзитетским предавањима; али њега су сматрали као неку необичну појаву, као једно чудо, и чинило им се, да остали слепи и немају никако сличности са њим, нити да они могу нешто слично радити. За то нису ни узимали његове способности и рад као мерило, по коме би се могло закључити за што су и у колико су слепи у опште способни за какав рад или васпитање. И она предрасуда, да су слепи неспособни за сваки рад па и за образовање, живела је и даље и у самој Енглеској, у којој је Саундерсон тако силан и неоспоран пример дао о способностима слепих.

2. *Тома Блалок*, рођен у Шотаанду, 1721 године а ослепио од богиња у 6-ом месецу живота. Отац му је био сирома, а и необразован али ипак он је се старао, да му син не остане без икаквог образовања. Док је Тома још мали био, отац му је читао књиге, које је он могао разумети, а за које је он у опште показивао необичну тежњу. Од свега су му се највише допадале песме, и по што је мало поодрасто, почне и сам да подражава песницима, и да сам саставља песме. Кад му је било око 20 година, умре му отац, и онда га узме код себе један лекар у Единбургу, и да га, да слуша предавања на универзитету. Ту је слепи Блалок добро напредовао како у језицима тако и у наукама. Нарочито је изучавао философију и теологију, и на послетку је добио и докторат теологије, и после као проповедник служио. С научењацима свога времена био је у додиру, и они су га високо ценили као спремна човека. Своје песме штампано је неколико пута, и то му је донело велики приход. Сем тога, он је написао и многа друга дела, а нарочито теолошка. За музику је такође имао дара, и свирао је у више инструмената, а најбоље у флауту. Кад га ко год јако увреди, он му се освети на тај начин, што му пева каку сатиричну песмицу. Али оваке своје творевине није никад штампао.

Доцније је оставио проповедничку службу па је у своју кућу узимао младиће на издржавање, и ту их је учио језицима и философским предметима. Међу својим ученицима имао је и Американца, и многи су од њих доцније постали врло угледни људи у својој домовини – Блалок је умро 1799 год., у седамдесетој години живота.

3. Слепи *Јаков* (презиме му је непознато), рођен у селу Нетри у Хесенској, а ослепио од богиња кад му је било 1½ година. Још као дечак слушао је предавања из религије у школи свога места, али, како је био сиротан, то је морао да се најми код једнога у селу, да чува гуске(?). Као даровит дечак, он је измислио једно средство, које му је служило као окатима писање и читање. За тај посао он је употребљавао дрвене штапиће од 90 с. м. дужине а дебљине као мали прст. На овим штапићима (рабоши) он је урезивао целом дужином неке знаке, који су му значили слова и речи, и то два реда на сваком шта-

пићу. Кад му нешто прочитају из књиге, или кад он сам што год хоће да забележи, онда он то зареже на штаповима оним својим знацима. Овај посао вршио је врло брзо и вешто. Кад га после о нечему запитају, што му је забележено, у штаповима, он само узме па пита прстима оне зарезотине и чита „ка из књиге“. Једну целу ствар не може, наравно да забележи на једном штапићу, него мора да употреби за неку опширнију белешку читав дењак, и за то он све оне штапиће, на којима су белешке о једном *истом* предмету везује заједно у један дењак, који он такође обележи знаком, те да зна о чему му „књига“ говори и да је може лако наћи кад му затреба. Кад неки пут поведу разговор о садржини неке књиге, која му је прочитана, а он одмах оде у своју „библиотеку“, па нађе дотични дењак, раздреша га и чита редом у кратком изводу цело прочитано му дело.

Оваким радом, овај је слепи дечак обратио на себе пажњу свију становника онога места, и услед тога дозволе му да с племићском децом иде у школу, где је он учио рачун, зепљопис, историју и код многих свештеника латински језик. Доцније је и даље учио, и вели се да је био на послетку и лекар у том истом месту.

4. *Петар Јохансон*, рођен у Клапелу у Шведској, а изгубио вид у трећој години, и то од богиња. Још у младости он се је вежбао у ручним радовима, и доцније је сам правило многе дрвене алатке и ствари, тако: кола, колица, сонце, и точкове. А сем тога умео је да обруча бурад и каце; да кује и да прави ножеве, код којих су у корицама били други мали ножићи скривени. Умео је и метале да слепљује, па и дугмета да прави. За свој вигањ сам је правило мехове а и другима продавао; па чак умео је кожу да штави и да ципеле шије. И у шуму ишао је сам да сече дрва. Па сем свега вели се, да је направлио за себе чак и једну виолину. Новце је познавао по тежини и по окрајку. Он је играо и карата с окатима; а означавао их је ноктом на једном крају, и по тим знацима који су били за окатога тешко приметни, он је познавао које је која карта. (У осталом овом су се методом многи слепци служили, само што су неки место означавања ноктом убадали карте иглом).

5. *Јован Кеферле*, рођен 1768 у Вајблингену у Виртембершкој, где му је отац био млинар. На 14 дана после рођења изгуби једно око, а друго кад му је било четири године. Још у својој раној младости он је показивао велики дар за *музику и механику*. Као дете, Кеферле добије једном о божићу на дар једну са свим просту виолину, на којој се он врло пријатно забављао, и после неколико недеља он је већ на њој умео да свира скоро све мелодије, које су му биле познате, и ако му је виолина била рђава. Идуће године почне он да учи и у цитру свирати, где је такође за кратко време тако велике напретке учинио, „да је се већ могао мерити са својим учитељем“. У механичким радовима такође је чинио необично брзе напретке. Тако кад му је било десет година, почео је да прави омање алатке, па и сложеније справе. У 13-ој години већ је могао да направи столарски завртањ и целу клупу. Своју умешност у ручним радовима још је

више развио доцније, кад му отац узме једну воденицу у са свим усамљеном месту, у коју се заједно с њим пресели да живи. Овде Кеферле није имао никаква друштва, а многе и лепе и корисне забаве, које би окат могао наћи у таком месту, за њега су биле неприступне, и та га самоћа још јаче покрене на рад и концентрише му целу пажњу на оне послове, које је он још и пре разумевао. Поред осталог, он је овде почео правити столице, кола, воденичке точкове, и изумео је разне врсте мишоловака и других справа за хватање тица, и других животиња. Нарочито су се чудили у његовој околини, кад је он смислио и направио за коваче двоструке шехове, које је вода кретала, и после, кад је у воденици удесио једну справу, помоћу које је одвајана плева и прашина. У доцније време Кеферле је покушавао и сатове да прави, за шта је такође и сам неке справе измислио, помоћу којих је тај посао могао да ради.

(Наставиће се)

ПЕДАГОШКЕ СТВАРИ

ПАЖЉИВОСТ У ВАСПИТАЊУ

(Једна глава из опште Методике)

Ко пази, у зло не улази.

Методика може бити нема важнијег питања, но што је питање: како да се одржи *пажња добар ред у школи* (дисциплина). А за ово нема већег, бољег и моћнијег *средства* но што је пажљивост. Из овога се опет види, колико вреди развијати и одржавати пажљивост у деце и у себе самога. Пажљивост је оно парче земље, на коме стоји цела зграда васпитна. Она је земља из које ниче оно цвеће, што га ми садимо у врту васпитном, и без ње нам се ни један цветић не би примио. Она је, шта више, и само то цвеће јер га ми из школе носимо у живот и китимо се њиме. Непажљив је човек што и не-васпитан човек. Он је мува, која налети и на мрежу паукову. Он је дете, које, играјући се ватром, или машином запади кућу, те изгори и оно и кућа. Непажљивост остаје завек особина лошега реда; пажљивост пак прелази у сметреност, промућурност и зредост, мудрост.

Овде ћемо да изложимо све погодбе, угодбе и неугодбе, које утичу да се пажљивост развије или не развије.

Прво ћемо поређати унутарње, психичке погодбе, па ћемо после спољне или више чулне.

На првом месту *бол*, бол телесни, може да учини да се пажња младих слушалаца у школи скрене на другу страну, да се одвоји од онога што је на реду. Дете које глава боли, које је грозница уватила, које трбух боли, које ципеле жуље или дркће од зиме, не може никад пазити колико треба. Исто тако, у великој загушљивости на великој врућини или хладноћи, где се организам бори с овим спољним непогодама, не можете никада одржати ону пажљивост, коју бисте постигли иначе, да овога није. Невероватно мали узроци могу овде бити, па да се не одржи пажљивост. Довољно је н. пр. да дете жуљи опанак или ципела, да га нешто жуљи или боде, да га уједе бува итд. па да се већ пажња

обрне у непажњу. За то су васпитачи позвани, да све ове узроке што производе бол колико им је год могуће, отклоне или барем умање, ублаже.

Исто тако и душеван бол утиче врло штетно на пажљивост. Дете, које је у жалости, било због нечега код куће, било због учињене му каке неправде од другова у школи не може никако концентрисати сав свој дух у онај предмет који му се износи. И љутина је врста бола. Разјарен човек или животиња усредсређује сву своју пажњу само у онај предмет, што му производи непријатност. За то и то треба избегавати. Онај што плаче, и онај што се љути не могу никако пазити.

И *страх* је велика сметња пажљивости. Онај се плаши, који страхује, не може никако прибрати све своје душевне моћи око каквога предмета као онај, који је слободан. Шта више, страх може тако да пресече пак духовне радње, да је готово у моменту уништи. За то је врло погрешан онај појам у многом васпитача, да се страхом помаже пажљивости и да се њиме служе. Он може учинити да деца мирују телом; али не и духом. Духовне радње се онда или сасвим пресеку, кад је страх у већој мери, или се окрену на то, како да се избегне та непријатност, ако је у мањој мери. Сем тога, оне буде толико споредних мисли, да се са свим главна пажња скреће с главнога предмета. Ваља дакле избегавати и ово старо оружје старога васпитања, колико је год више могуће, а нарочито код мале деце, где је оно најштетније.

Све дакле што је непријатно души или телу смеће пажљивости. И што је непријатније, то више смеће.

Као непријатности, тако смећу и сувише јаке пријатности. Кад је озебао, човек се купа у топлој води, или загрејан у хладноме купатилу, кад гладан једе или прежеднео пије, он је у томе моменту неспособан да концентрише своју пажњу око другога каквога предмета. Ова уживања одвуку сву пажњу на себе. За то нико никад није покушао да учи какву ствар купајући се или једући. После умора мишићног пријатан је одмор мишићни. То је уживање мишићно. За то би било неупутно у томе тренутку предузимати каку озбиљну штудију, докле се год то уживање не сврши и не настане обично расположење.

И душевна раздраганост је сметња пажљивости. При уласку на час наставник је нпр. објавио да сутра неће имати часова, но да ће ићи у поље. У деце је радост у томе тренутку дошла до узбуђења, раздраганости. У томе тренутку нека не мисли наставник да ће одржати пажљивост. У такоме расположењу дух ће летети на сто страна и предмета, а на ономе, што га наставник изнесе, имаће врло мало. Отуда непажња после оваких објава. Отуда и она непажња која се најчешће виђа по нашим школама. За време одморка деца се забаљају међу собом и играју се. У томе дође и до таквих шала и смеја раздраганости, па и умора, да је то немогућно прекинути једним звонцетом или позивом у школу, но то траје још и у школи и деца су сасвим неспособна испрва за јачу пажњу, докле се год то не „слегне“ и не настане обично расположење. За то у Немачкој и не даду да се деца за време одморака између часова јуре, играју и шале, те да улазе уморна и раздрагана на час. И одиста се на тај начин постиже много већа пажљивост. Деца се могу слободно кретати између часова, али ниједно занимање, шала, игра, не сме дотерати ни до умора, а камоли да настане умор велики, било телесни било душевни. Па и после најмање шале и забаве потребан је опет неки мали одмор, док се у организму не умири, не „слегне“, и дух остане слободан.

И пријатности душевне дакле, као: велика радост, весеље, смећу пажњи. Ови јачи надражаји душевни или узбуђења, зову се у Психологији *афекти*. По томе, можемо психолошки да се изразимо овако: *сви афекти сарчавају пажљивост* у школи и у штудији каквога озбиљнога предмета.

За духовне радње потребно је неко мирно расположење душевно. Афекти, и пријатни и непријатни, морају се избегавати. Физиолошки да се изразимо: срце не сме кудати јаче и брже но обично; дисање мора бити још спорије и тиме но обично; сви органи спољни морају мировати; седење право; глава уздигнута толико да очи лако без напрезања прегледају све испред себе, и, ако се посматра што, да гледају, а ако се слуша, више да блену. Психолошки бисмо то рекли овако: да су осећања унутарња неутрална, неосетна, те да је дух од њих слободан, па да се о-

граничи и веже само за онај објекат, који му се износи.

Сад долази друга једна погодба унутарња. Кад смо учинили да је дух здрав и слободан од афеката унутарњих, онда ваља да задовољимо логику и законе духовнога развитка. Предмет ваља подесити тако, да он буде сасвим логичан и схватљив. Ако тога не буде, дух ће се одбити од њега као лопта од зида. Пажња је онда немогућна. Ако се пак удеси добро по законима психичкога развитка, онда сам тој предмет по себи привлачи сву духовну снагу — пажњу, и онда су излишне све мајсторије којима се хоће да привуче и одржи пажња. А свако вештачко буђење пажљивости у озбиљним предметима и штетно је. Оно производи духовну лењост и плиткост. За то неискazано много ваља pazити на подешавање самога предмета, да он буде угодан потпуно по законима психолошким. У томе и лежи сва важност *Методике*, да на основу психолошких закона и психолошкога развитка покаже како ваља подесити коју наставну материју, те да се она потпуно и лепо схвати. И стара метода, па можда и данас, ни у чем више није грешила, но у овоме. Толики неуспех, толика непажња и несташлук, а отуда друге неприлике, као; опомене, укори, казне истеривања из школе, остављања школе итд. ни од чега не долазе више, но од овога неподешавања наставе према законима психичкога развитка. Механизму је ово највећи узрок. Оно што се *не разуме*, а мора да се научи, мора се учити на памет. Истина је, да деца, особито мања, имају наклоност да и оно што разуму, уче на памет. То је она пластичка моћ духовна, што се у то доба јавља највише, те је отуда и памћење у то доба најјаче. Али ово учење на памет не наноси никакве тешкоће и ни мало не изнурава ни дух ни тело, као оно учење напамет што долази од неразумевања. И то је онај убиствени механизам, за који песник вели:

„С књигџм свани, с књигџом и омрџни;
„Седи, бубај, па на њџзи цркни!“ —

То су у главном унутарње погодбе за пажљивост. Да поређамо сада спољне.

Ако се за време наставе двојица потуку, или ко стран уђе у школу, или рецимо зими, улетити тица кака на прозор у школу, или поред прозора прође војска, или где год засвира му-

зика, онда нимало не треба мислити да се пажња може одржати, докле год не мимоиђу ове прилике. Чулни утисци ови много су јачи од унутарњег интереса наставиног. Ту је добро просто престати с наставом неколико тренутака, док ове појаве не мимоиђу, па је онда продужити са свом пажљивошћу. Ако ко мисли да и *поред тога* може силом одржати пажљивост, он се, прво, вара, а друго, греши. Вара се, јер он чуда деци не може затворити и што ће ти утисци да ремете унутарње радње духовне. Греши, што им их затвара те производи тај перед у духу и излази као насилник. Исто тако греше и они који у таким приликама оставе започету наставу, па пређу на то, што је произвео прекид држећи да је „згодна прилика“ за то.

Место ових прилика може да буде и сџм наставник спољни рушилац пажљивости. То је, кад он *много говори*. Било да много објашњава, било да кара, светује, опомиње, увек је многи говор од велике штете по пажљивост. Наставници ваља да се уче да *штеде* своје речи, и да говоре само оне које морају. Али то што реку, мора бити *гласно*, да сви чују *полако*, да сви схвате, и *одређено*, да сви разумеју. И велико викање више надражује чуда, но што буди и одржава пажљивост. Немци овде иду до у педантерију. Они не допуштају да се и једна излишна узречница изговори у школи, и рачунају: колико се по једна узречница изговара свакога сата по један пут.

Што чине речи, многи говор и викање, то чини и држање наставниково. Ако наставник има каке грановесне и разметачке манире, ако се много креће и мења своје место по школи, он никада неће моћи одржати ону унутарњу пажљивост, коју жели и коју иначе може. Очи дечије прате наставника на сваком кораку, покрету, па чак и у расположењу његовом, а где је око, ту ју и пажња. Најбоље је, да наставник држи *једно* место, одакле најбоље може прегледати све и да га оставља само по великој потреби, али и то за врло кратко време. На томе месту да седи сасвим мирно мрдајући само устима и пазећи да одмерен глас његов допире до свакога. Ако устане и има што да покаже, ваља добро да пази на своје покрете и држање, да му они буду одмерени, лаки и неусиљени, и

исказивање да иде одмерено, с тактом. Шетња не узасно ремети пажњу.

Што чини наставников многи говор, то чини и разговор ученички. Ако деца много јаче, разговарају, шта више, ако им се само допусти разговор, ма и шапцотом, то ће рушити пажњу, и што је разговор у већој мери то ће он све више и пажњу рушити. За то, ако је учитељ ненажљив за ово, и допушта да се деца слободно окрећу, разговарају, шушкају, стругућу, лупају, нека не мисли да ће одржати пажљивост. Ту ваља да влада неки неизвесан запт, мораће да се мирује и ћути. Ако тога није, пажња је пропала. Отуд оно што веле, „где је слаба дисциплина, ту није могућно одржати пажљивост“; деца му ништа не пазе, јер нема никака реда“. Нереди и ненажљива иду заједно. Ту се ред и пажња додирују. Ред условљава овде пажњу, као год што је опет пажљивост услов реду. Једно без другог не може.

У спољне погодбе долази и велики број ђака, више разреда у једном истоме локалу и много часова.

Велики број ђака смеће пажљивости по томе, што наставник не може да доспе својим оком у све крајеве и све појединости, што ту има много више споредности које на се свраћају пажњу, што, најпоследње, и та сама мложина импонује и обраћа пажњу на се. Оставивши на страну хигијенске и друге педагошке разлоге, већ и ради самога овога ваљало би избегавати велики број деце у једној соби. За то говоре веома јаки разлози. У једној провинцији у Немачкој броје се највише 45 ђака у једној соби. Чим дође 46, онај један решава за поделу разреда. Подела се изврши без икак даља очекивања и у свако одељење дође по 23. А како, према овоме, стојимо ми, где у једном разреду или одељењу има и по 70—80—90 па и *и преко 100* ученика, па опет не може да се учини подела! (Усред престонице наше у Вел. Гимназији има 6 одељења са по више од 80 и 90 ђака и локала нема ни за ове бројеве а камо ли још да се учини подела).

Више разреда заједно, у једној соби, такође је велика сметња пажљивости. Наставник има посла са појединим разредом. Ма какав лак посао да зада осталима и ма кака дисциплина да влада иначе, увек децу осталих ра-

зрета мора да расејава оно што у томе моменту учитељ говори и ради с једним. Где је учитељ, ту је и пажња, вели један педагог. И одиста, ма шта радила, деца увек прате свога наставника куд год он иде и шта ради. А то већ одраћа пажу од онога што раде.

Много часова производи велико духовно напрезање, преоптерећеност, а то онеспособљава децу за пажњу и пажљивост. Тиме се производи нека тупост, тупоглавошћ, спорост и немоћ да се дух концентрише око нечега. За то, чим настане духовни умор, ваља престачне радове, а децу не преоптерећавати с наставом и предузети каке лакше ручне радове, а децу не преоптерећавати многим часовима.

Ето то су у главном све спољне погодбе за одржање пажљивости у школи.

*

Ово је пажљивост у обичном њеном разумевању у школи. Но њу не треба ограничити само на ово, ни у наставника ни у ученика. Пажљивост у настави не треба само да има за цел да саопшти више знања и развије моћ размишљања. Она треба да се прошири и на пажљивост уопште, у свему ономе што *радим*. И баш ту је тек круна ове особине ове врлине. Ништа вам горе нема од ненажљива човека. Није само да то није лено за око, но то је од штете и другоме и ономе што је ненажљив. Зар скоро половина дела којима се судови баве нису „без предумишљаја“, ненамерно, нехотице учињени, просто из ненажљивости? Нехотичних убистава има толико и толико, и дешавају се сваки дан. А да се човек из ненажљивости силете, да падне, разбије главу, лупа посуђе, особито код женских, крха ствари, поквари започети посао, да се удари, огребе, посече па и сломи руку или ногу и истера ако — све то нису баш тако ретки случајеви и не стају мало, ни бола ни трошка. А милина вам је видети пажљива човека. Он је смотрен у ходу, у говору у држању свога тела и своје душе. На њему је све акуратно! одело му је чисто, ствари су му у реду, све му је у реду и на свом месту. Њему се не дешавају киксеви. Он не чини штету ни себи ни другоме, и зато нема потребе да се једи, да се каје, да је незадовољан са самим собом. А ово је за здравље душевно, за мир, живот и срећу њену од веома

велика значаја. Пажљивост дакле словљава ово унутарње блаженство у појединих индивидуа, те се оно после одатле рефлектира и на друге. Пажљивост по томе није мала врлина. Она је врлина која условљава многе друге. Она је велика врлина.

Па зар настава, зар оно наше намерно пословање на образовању народном, може и треба да се не обазире и на ову страну, да је занемари, да је изостави? Не. То би била непотпуна настава.

Да се развија пажљивост и у овом правцу на првом месту је нужно, да наставник буде скоро акуратан и пажљив у свему. Давно је позната у педагошком свету истина, да при-

мер више васпитава од речи, да дела јаче утичу од говора. Наставник дакле прво треба *јесте* онаки како хоће да му буду ученици. Онда долази да све то тражи и од њих. У свакој ситуацији: при седењу, при стајању, при држању руку, лица, уста, пера, писаљке хартије, књиге, ствари својих, при ходу и понашању према другоме, у говору, у расположењу унутарњем и тако даље. А све се ово не постиже прописом каквих „правила којих се веома држати“; но просто *навиком*: чистим опомињањем, непрестаним обраћањем пажње на оно што треба, живљењем самим, навикавањем на оно што је добро.

Ј. МИОДРАГОВИЋ.

КЊИГЕ И КЊИЖЕВНИЦИ

„Kroatische Revue“¹⁾ (хрватски преглед) зове се журнал, који је пре три године био покренуто на немачком језику Д. Иван Бојничкић у Загребу, и од кога је сад изишла *I свеска другог годишта* под непознатим уредништвом, а као издање Хартманове књижевнице у Загребу. Намера је овом часопису да публику, што чита немачки, упознаје с друштвеним и књижевним односима *свих југословенских народа*. Тога ради ће овај „Хрватски преглед“ у својим тромесечним свескама (свака ће имати по 10 табака, а све 4 на годину за 6 форината или 12 марака) не само доносити чланке и студије у опште о друштвеном и књижевном стању и делању југословенских народа, него и, како се вели у приступу, опширне извештаје о радњи Загребачке југосл. Академије наука, Хрватске Матице, археолошког, природњачког и уметничког друштва у Загребу, за тим српског Ученог Друштва у Београду, бугарског Ученог Друштва у Софији и Матице Словенске у Љубљани; уз то ће још доносити и опширну библиографију свих југословенских народа и најзнатнијих иностраних дела, која би се у последње време појавила о нашим земљама.

Колико морамо жалити, што се с наше стране, перима наших, *српских* књижевника слабо јавља страном свету о културном развоју нашега народа и уопште се мала брига води о томе, да нас и наша браћа Словени и сви остали јевропски народи што боље упознају и досадашње многе о нама погрешне мисли исправе — у толико нам је милије зауставити се на овом похвалном предузећу неколицине хрватских књижевника, који ево „Хрватским Прегледом“ огледају да систематично, редовно упознају страни свет с нашим стварима. Корист је од овога упознавања очигледна, те је не треба овде ни доказивати и нама, за то позваним препоручивати: доста је сетити се оних заслуга, које је велики отац наше нове књижевности, Вук Ст. Караџић, стекао за живота свога тиме, што је и сам писао на немачком језику и другим, немачким писцима давао грађу да пишу о српском народу, његовим умотворинама и политичкој му историји. Тим својим споредним радом Вук је толико исто, — ако не и више — као и својим делима на српском језику, допринео томе, да Јевропа упозна српски народ, и да заволи српски језик и српску народну поезију. С тога неће бити мала корист и од овога загребачког књижевног предузећа, ако се на њему буде радило с оном вољом и с оном збиљом, коју тражи овај посао; паметно и поштено остварење овога племени-

¹⁾ Kroatische Revue, Berichte über sociale u. literarische Verhältnisse der südslavischen Völker 1886. Zweiter Jahrgang, 1. Heft. Leop. Hartman's Verlag (Kugli u. Deutsch), Agram.

тога задатка може се постићи само тада, ако „Хрватски Преглед“ буде заиста прави, потпуни, беспристрасно вођени и објективно писани преглед свеколиког просветног и књижевног рада, друштвеног и политичног стања прво српског и хрватског, па онда и словеначког и бугарског народа. Судаћи по првome броју, чију садржину даље исписујемо, можемо се надати да ће „Хрватски Преглед“ заиста водити рачун о свима југословенским народима, јер прво, међу сурадницима видимо и неколике млађе књижевнике не — Хрвате и друго, у извештајима и белешкама видимо лепу тежњу уредништва, да одговори захтеву потпуности у прегледу културних и књижевних појава целокупнога јужнога Словенства. Али ће одмах овде, баш ради ове целокупности, ради овако широког програма новогa журнала, — бити умесно питање: на што онда тако узано име његово, на што само „Kroatische Revue“, а не „Südslavische“ или како другчије? У оваким бар пословима не треба показивати ни најмање тесногрудости, да не кажемо каквог другог осећања.

Ево шта доноси прва свеска овогодишњег „Хрв. Прегледа“: I *Главни чланци*: 1., „Васкрс хрватске књижевности илиризмом“, од проф. Ивана Милчетића, — 2., „Словенци у свом књижевном односу према Хрватима“, од А. Фекоње, — 3., „О политичким и књижевним приликама у здруженој Бугарској“, од А. Безеншека, — 4., „Породица и својина у Срба краљевине Србије“, од проф. В. Карића, — 5., „Вук Стеф. Караџић и његове заслуге за српски језик“, од проф. Армина Павића (из 77. књиге „Rada jugosl. akademije“), — 6., „Устав краљевина Хрватске, Славоније и Далмације“, I, од С., — 7., „Ворба Хрвата с Монголима и Татарима“, I — VII, од Ив. Кукуљевића — Сакцинског, — 8., „Постанак аустријске народне химне“, од Фр. Кухача, — 9., „О постанку југословенских орнаментних мотива“, од проф. Др. И. Кршњави (из хрв. „Glasnika društva umjetnosti“), — 10., „Нов музикални мајдан“ (Кухачеве „Југослов. нар. попијевке“) од Д. Алекс. Егерсдорфера; — II *Некролози*: проф. Др. Леополда Гајтлера, — Фра Иве Деспота, — Др. Јована Суботића; — III *Седнички извештаји*: свечана седница југосл. академије поводом 50-годишње књижевне светковине, — извештаји о седницама

„југосл. акад. знаности и умјетн.“, — хрв. археол. друштво, — поглед на радњу „Матице Хрватске“; — IV *Белешке*: свечана споменица (Festschrift) о педесетогодишњици, — хрв. природњачко друштво, — прилози литературе нар. умотворина, — Дерманова етнол. збирка у хрв. нар. музеју, — Јагић замењује Миклошића, — нова слика Мошићева, — ново (српско) издање Вукових дела, — ново нађени хрв. рукопис, — школе у Бугарској, — скупоцена реликвија. — „Заставина“ светковина у Новом Саду, — за одржање традиц. књижевности, — биографија Људ. Гаја, — „Смаилагић Мехо“, — археол. музеј у Корчули, — забрањене новине у Босни, — збирка југосл. музичких инструмената, — нова слика Медовића, — Старине у Далмацији, музејско друштво у Босни, — римски Наутортог, — попис народа у Босни и Херцеговини; — V *Библиографија*: немачка, енглеска, француска и талијанска дела о југосл. земљама, — хрватско-српска дела, — словеначка, — бугарска дела. — Уз ову свеску иде и врло опширан каталог хрватских књига и музикалија, које се могу добити у Хартмановој књижарници у Загребу.

Колико је ова садржина обилата и разноврсна, толико је — признати се мора — и озбиљна и научна, а што је још знатније: сви су главни чланци израђени вешто и популарно, те ће бити разумљиви и приступачни свој широј образованој публици јевропској, која се служи немачким језиком. Па и за наше би читаоце било корисно да изближе завире у поменуту садржину ове свеске „Хрв. Прегледа“, кад се и онако слабо у нашој књижевности мало прати стање и развитак суседних нам, најближих и најсроднијих народа. Али, пошто би нас детаљније изношење појединих мисли свих овде изређаних чланака одвело далеко и прешло границе простога књижевног приказивања, то се овога задовољства морамо одрећи и оне наше читаоце, који читају немачки, упутити на саму књигу, а уз то нашим признатим — српским — књижевницима препоручити да се и у овом погледу на Хрвате угледају, и својим читаоцима на српском језику почну доносити редовне извештаје о свем оном, што се у наше дане јавља на пољима просветног и књижевног рада како у нас, Срба и Хрвата, тако и у браће Слове-

наца и Бугара. И кад ми сами више будемо водили рачун о целокупном Југословенству, тада ћемо с већим правом моћи прекорити и на боље упутити нашу присну браћу Хрвате, те им не допустити да се чак и у овако, племенитој идеји слоге и јединства југословенскога намењене, радове књижевне увуче превелико себелубље и — мало шовинизма хрватскога! Јест, морамо на жалост овде на раставску с „Хрв. Прегледом“ казати и ово мало речи праведнога гњева. Збиља, како другчије да обележимо толику непажњу и небазривост, кад се у једној истој књизи поред чланка, који онако лепо и објективно говори о творцу нашега књижевног језика и новог правописа, о великоме Вуку, — у исто време у другом чланку у њему тврди да „није био пријатељ Хрватима“ (*gerade kein Freund der Kroaten*, — стр. 15.)? И како ће се моћи и српски књижевници побудити на помоћ и сурадничтво „Хрватском Прегледу“, кад се у првом и најбољем, вешто и одушевљено написаном чланку („Васкрс хрватске књижевности“) ове његове прве свеске сме и сумња бацити: да „и у Босни (иа у загради: nach Jakić) српско име беше неизознато?“ Ту се још и ова неистина тврди: да програм Гајев (ју-

гословенску заједницу) Срби не примише, једно, „због верске разлике од Хрвата, а друго, због тенденција Вука Караџића и његових једномисленика, који хтедохе све да посрбе“ (стр. 10.)? — И док се с хвалом мора поминути да се међу сурадницима „Хрв. Прегледа“ већ нашао један Србин, проф. Карић (чији је чланак одломак већег једног дела о Србији на српском језику), — дотле се ипак не треба чудити, ако и овако умесно, потребом изазвао и паметно спреmano и вођено предузеће не нађе код Срба оне симпатије и код српских књижевника оне помоћи и онога подржавања, које заслужује сама ствар и мисао, на чијем би остварењу требало да раде удруженим силама сви образовани синови и српског и хрватског народа. Надајмо се да нико више неће хтети дирати у осетљиве стране и тугаљива места нашега двојнога организма народног, па се истински потрудимо, да озбиљним радом и искреним срцем залечимо старе ране и припремимо земљиште за нову, срећнију будућност. И кад се тако буде радило, онда ће и „Kroatische (али да значи исто, што и Serbische) Revue“ заиста моћи бити прави представник и тумач здруженог и помиреног Српства и Хрвата.

БЕЛЕШКЕ О ПРОСВЕТИ И ШКОЛАМА

Дела Вука Стеф. Караџића — штампанају се већ у краљевско српској државној штампарији у Београду као државно издање. Прва књига, у којој ће бити српске народне песме јуначких најстаријих времена, биће готова најдаље до краја месеца јулија; изнеће око 36 штампаних табака. *Цена је овој књизи два динара или, једна форинта.*

Ово најпотпуније, најугледније и најјефтиније издање Вукових дела треба да дочека и прихвати сав српски народ онако, као што је то заслужио творца књижевног језика српског, отац новије српске књижевности.

Држава српска, која је откупила од законите наследнице Вукове за свагда право на издавање

Вукових дела, не тражи од овога издања никакве користи — за то је цена појединим књигама тако незнатна —, али ће строго водити бригу да заштити публику од оних књижевних шпекуланага, који у обанку којекких колекција, у рђавом издању по скупе новце продају дела Вукова.

Да би ово издање што више у народ продрао отвара се премерација на њега. Српска омладина учитељи, свештеници, чиновници и сви родољуби српски нека скупљањем пораде, да се Вукова дела по народу распростру. На десет књига добијају скупљачи једну на дар. Новци се шаљу напред управи краљевско-српске државне штампарије у Београду.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Г. Сибин Ђорић, свештеник буварски, поконио је књижици основне школе беличке 10 комада књига и платио „Српче“ за целу годину.

Г. Милан Миливојевић, војени капетан, поконио је школи малчанској 6 комада књига „Познавање природе“ од А. Шијаковића.